

83.5
Гулбахор Ашурова

АБДУЛЛА ОРИПОВНИНГ
ПОЭТИК МАҲОРАТИ

ИККИНЧИ КИТАБ

Тошкент - 2010

83.3

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ
ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

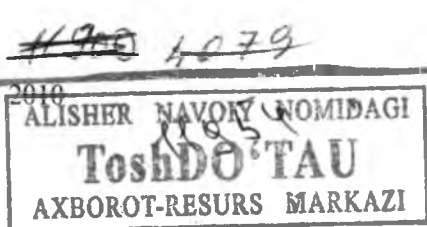
ГУЛБАҲОР АШУРОВА

АБДУЛЛА ОРИПОВНИНГ ПОЭТИК МАҲОРАТИ

(Махсус курс учун методик қўлланма)

Иккинчи китоб

Тошкент

83.3(5Ў)6

A94

Ашурова, Гулбаҳор.

Абдулла Ориповнинг поэтик маҳорати : (махсус курс учун методик қўлланма). К II / Г.Ашурова ; масъул муҳаррир Б. Тўхлиев; ЎЗР олий ва ўрта-махсус таълим вазирлиги, Низомий номидаги Тошк. Дав. пед. ун-ти. -Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010. - 48 б.

ББК 83.3(5Ў)6

Ушбу методик қўлланма бакалаврият босқичи ўзбек тили ва адабиёти таълим йўналиши талабалари учун махсус курс ва семинар машғулотлари дастурлари асосида тузилган. Унда Ўзбекистон қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Ориповнинг поэтик маҳорати қирралари замонавий таҳлил усуллари орқали ёритилган. Бундан ташқари шоир ижодига тасаввуф адабиёти кўрсатган таъсир қирралари ҳам очиб берилган.

Методик қўлланмадан бакалаврият ва магистратура босқичи талабалари, аспирант ва тадқиқотчилар, тил ва адабиёт ўқитувчилари ва кенг китобхонлар оммаси фойдаланиши мумкин.

Масъул муҳаррир:

Филология фанлари доктори, профессор Б. Тўхлиев.

Тақризчилар:

Филология фанлари доктори, профессор Н. Комилов.

Филология фанлари доктори, профессор И. Ҳаққулов.

№1346-4671/2010.

ISBN 978-9943-06-312-9

Алишер Навоий номидаги

Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти 2010

КИРИШ

Ҳар бир қаламкаш ўзидан олдин яшаб ижод этган адиблардан, унингача мавжуд бўлган адабий мерос ва анъаналардан ўзига хос тарзда ижодий фойдаланади. Таъбир жоиз бўлса, ижодкор учун бу ўзига хос илҳом манбаи бўлади. Зеро, рус адабиётшуноси А.Бушмин таъбири билан айтганда, «Ўтмиш даврларнинг буюк бадий кашфиётлари кўп йиллик ўсимликлар берадиган ҳосилга ўхшайди – ҳар бир авлод ундан ўз ҳиссасини териб олаверади»¹.

Ҳар бир катта талантнинг бадий ижодда қад ростлаши адабиёт ривожини учун ҳам, халқ тафаккури ва миллий руҳининг юксалиши учун ҳам такрорланмас ҳодисадир. Лекин бундай истеъдодлар тезда пайдо бўлавермайди – уларнинг дунёга келиши учун баъзан кўп шикт талаб қилинади. XX аср ўзбек адабиётида эса бунинг акси содир бўлди, яъни ўнлаб улуғ санъаткорлар камол топишди. Буларнинг айримлари, масалан, А.Қодирий, Фитрат, Чўлпон, Усмон Носирлар зулм ва ноҳақлик қурбони бўлишган бўлса-да, улар бошлаб берган янгиланиш йўли, ҳаёт ҳодисаларига очиқ кўз билан қараш, уларни тасвирлашдаги журъат, юксак инсонийлик туйғуларининг ёрқин ифодаси, ижодий йўналишлари адабиётимизни тарк этмади. Шунинг учун ўзбек шеърлятида ривожланиш тўхтамади, хусусан, олтмишинчи йилларда адабиёт паракқийётига муносиб ҳисса қўшишга қодир ҳақиқий талантлар даври бошланди. Бу давр, албатта, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Омон Матжон, Жамол Камол, Шавкат Раҳмон, Хуршид Даврон, Усмон Азим каби кўплаб ижодкорлар номи ва ижоди билан узвий боғлиқдир. Абдулла Ориповнинг илк ижодий қадамлариданоқ шеърят муҳитида тубдан бир янгиланиш, янгича эстетик завқ ва мушоҳада бошланган эди десак муболага бўлмайди. У ўзининг илк китобини «Митти юлдуз» деб номлаган эди. Лекин йиллар ўтган сайин бу «Юлдуз» ўзининг ниҳоятда нурли ва маҳобатли эканлигини тўла-тўқис намоён эта борди. Бугун эса Абдулла Орипов шеърлятимизнинг энг ёруғ юлдузларидан бирига айланди.

Абдулла Орипов бир шеърда шоир умрини «қуюн ичида ўсган дарахт»га ўхшатган эди. Ҳар бир дарахтнинг замини бўлганидек, шоирнинг ҳам камол топишини таъминлайдиган ижодий замин бўлади. Бу замин, энг аввало, адабий анъаналар ҳисобланади. Зеро, анъанага суянмасдан, уни ижодий ўзлаштирмасдан бадий ижодда

¹ Бушминг А. Наука о литературе. Проблемы. Суждения. Споры. – М.: Современник, 1980. – С. 154

илгарилаш мумкин эмасдир. Бу ҳақиқат ҳар бир шоир ижодиётида қайта-қайта тасдиқдан ўтади. Ўзбек адабиётшунослигида Абдулла Орипов шеърояти бўйича кўп яхши ва эътиборли ишлар амалга оширилган бўлса-да, бу шеъроятнинг анъанага боғлиқ жиҳатлари махсус текширилмаган. Ҳолбуки, бу масалани ҳисобга олмаган туриб, гоёвийлик маъносиди ҳам, бадиий маҳорат нуқтаи назаридан ҳам Абдулла Орипов ижодиётини холис баҳолаш қийиндир.

Анъана ҳақида гапирганда кўпинча гоё, образ ва тасвир усуллари атрофида баҳо юритилади. Лекин туйғу ва руҳоният анъанаси ҳам борки, биз у ёки бу тимсол хусусидаги қиёсий таҳлилларимизда ана шу жиҳатга ҳам алоҳида эътибор бердик. Худди мана шунинг учун ҳам Абдулла Ориповнинг руҳан тасаввуфга яқинлиги ва муносабати тўғрисида фикр юритиш зарурияти туғилди. Бундан ташқари, Абдулла Орипов бутун ижоди мобайнида инсоннинг инсонлик шарафини белгилайдиган ахлоқий, фалсафий муаммоларни бадиий тадқиқ қилишда алоҳида ўрнатқ кўрсатиб келатган шоирларимиздандир.

Абдулла Ориповнинг тасаввуф доирасидаги ахлоқий-маърифий ҳамда бадиий-эстетик тасаввур ва талқинлари тасодифий эмас. Балки унинг ижоди учун хос бўлган чуқур фалсафийликнинг янги тарихий шароитда юзага чиқиш шаклидир.

Ушбу ўқув методик қўлланмада шоирнинг юксак иқтидори, поэтик маҳорати маънавий-ахлоқий қадриятларга муносабати масалалари замонавий таҳлил ва талқин усуллари воситасида ёритилган.

Шунингдек, қўлланмадан бакалаврият ва магистратура босқичи талабалари, аспирант ва тадқиқотчилар, тил ва адабиёт ўқитувчилари учун бой материал сифатида фойдаланиш имконияти мавжуд.

ФАЛСАФИЙ-МАЪРИФИЙ МАЪНО ВА БАДИИЙ ИФОДА МУШТАРАКЛИГИ (6 соат)

Режа:

1. Тасаввуф ва Абдулла Орипов ижоди.
2. Маънавий-ахлоқий қадриятлар ва замонавийлик.
3. Руҳ ва нафс муносабати.
4. Ҳасад ҳақида.
5. “Ҳаж дафтари” талқинлари

Таянч сўзлар:

Тасаввуф, маърифат, маънавият, қадрият, ахлоқ, руҳ, нафс, фалсафийлик, дин, тафаккур, тарих, ҳикмат, ҳақиқат.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. – Т.: Ёзувчи, 1996.
2. Ҳаққулов И. Ирфон ва идрок. –Т.: Маънавият, 1998.
3. Ҳаққулов И. Тасаввуф ва шеърят. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1991.
4. Уллубек Ҳамдам. Янгилашиш эҳтиёжи. – Тошкент: Фан, 2007.
5. Рустамов А. Сўз хусусида сўз. –Т.: Ёш гвардия, 1987.
6. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. –Л.: Наука, 1972.
7. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. –М.: Наука, 1965.
8. Мустақиллик даври адабиёти. Т.: Ф.Фулум нашриёти.2006.

Ҳар бир халқнинг адабиёти унинг миллий руҳи, тафаккур тарзи, устозлар тажрибаси, маънавий ва ахлоқий-маънавий, диний-илоҳий тушунча ва қадриятларига таянади. Шунинг учун буларни назардан четга суриб адабий жараён моҳиятини белгилаш ҳам, адабий анъаналарнинг бадиий ижоддаги роли ва аҳамиятини тўғри баҳолаш ҳам мумкин эмас. Таниқли рус адабиётшуноси А.Бушминнинг «адабиёт ўзининг қонуний тараққиёт ҳаракатида ўтмишда эришилган фикр тажрибасини ўзлаштиради (ассимиляция қилади)»¹, — деган фикри ҳам буни тасдиқлайди. Зеро, бадиий ижодда маъно, туйғу ёки ҳақиқат йўқ жойдан кашф этилмайди. Бунда дин ва фалсафа, маърифат ва маънавият,

¹ Қаранг: Бушмин А. Наука о литературе. –М.: Современник, 1980. – С. 152.

тафаккур ва ахлоқий қадриятларнинг ҳам ўз ўрни ва мавқеи бўлади. Ана шу боис XX аср охирларига келиб тил, тарих, дин ва тасаввуф таълимотига янгидан қизиқиш эҳтиёжи туғилди.

Тарихдан яхши маълумки, тасаввуф ўзбек халқининг ижтимоий, маданий, фалсафий ва адабий ҳаётига кучли таъсир ўтказган таълимотлардан ҳисобланади. Мумтоз адабиётимизнинг намояндаларидан кўпчилиги маълум бир тариқатнинг вакиллари бўлишган. Бу эса ўзбек адабиётидаги ғоя ва образлар оламининг кенгайиши ва бойишига ёрдам берган.

Маълумки, Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний, Сўфи Оллоёр сингари ижодкорларимиз соф диний-тасаввуфий адабиётининг вакиллари бўлган. Чунки, шеър уларга ирфоний фикр-қарашлар талқини ва тарғиби учун муҳим бир восита эди. Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Бобораҳим Машраб сингари санъаткорларга эса тасаввуф шеъриятни ривожлантириш учун ўзига хос бир фикр, туйғу манбаи эди.

Тасаввуфнинг адабиёт, хусусан, шеърият билан, шеъриятнинг тасаввуф билан яқинлашуви тасодифий ҳодиса бўлмаган. Чунки худди адабиёт сингари тасаввуф ҳам инсон ахлоқи, кўнгли, руҳи ва тафаккури билан машғул бўлишни қўллаб-қувватлаган. Бундан ташқари, филология фанлари доктори Нажмиддин Комилов таъкидлаганидек, «Тасаввуф билан бадиий ижод орасидаги яқинликни сўфийлар ва ижодкорларнинг руҳан яқинлигидан ҳам изласа бўлади»¹. Олим, сўфийликдаги «жазба» истеъдоди билан ижодкорликдаги жазба мувофиқлигига диққатни қаратиб, яна шундай дейди: «Киши қалбида Илоҳни билиш муҳаббати, Унга етишиш завқи шу қадар кучли бўладики, у ўзини тўхтатиб туролмайди. Ҳамма нарсани унутиб, Маҳбуба жамолига талпинади... Ана шу дард - жазба тушунчаси дарवेशлик билан шоирликни, кенг маънода эса тасаввуф билан ижод хусусиятларини бир-бирига яқинлаштиради. Яъниким, дарवेशлик истеъдоди, ғайри табиий хислатга молик бўлиши шоирларга ҳам хосдир демоқчимиз»².

Албатта, Абдулла Ориповни мутасаввуф ижодкорларга яқинлаштиришга уриниш ёки унинг шеъриятдан сўфиёна маъно ва туйғуларни ахтариш тўғри бўлмайди. Лекин унинг шеъриятини тасаввуфдан бутунлай ажратиб ўрганиш ҳам мумкин эмас. Зеро, бошқа шоир ва ёзувчиларнинг тажрибаларини ҳисобга олмаганда

¹ Комилов Н. Тасаввуф. 1-китоб. —Тошкент: Ёзувчи, 1996. — 156 б.

² Уша манба. —136 б.

ҳам Абдулла Ориповнинг Навоий анъаналарига чуқур боғланганлигининг ўзиёқ шоир шеърятининг қайсидир бир жиҳатлардан тасаввуфга яқинлигини ёритишга асос беради.

Буни адабиётшунос олим Улуғбек Ҳамдам шундай ифодалайди:

«80-йиллар шеърятда ҳам деярли шу ҳол ҳукм сурган. Бунинг устига мамлакатда рўй берган либерал кайфият туфайли шеърларда ялонғочлик, бадииятсиз панд-насиҳат, қуруқ чақириқлар, ёзғиришлар кучайган. Бир сўз билан айтганда, шеърятни публицистика деярли маҳв этаёзган. Айни чоғда, таъкидлаб айтиш жоизки, бу ўн йиллик ижтимоий-сиёсий жиҳатдан турли бурилишларга—кўтарилиб туришларга бой бўлгандек, адабиётда ҳам хилма-хил руҳ-кайфият ҳукм сурди. Хусусан, тасаввуф оҳангларининг кириб келиши ва умуман, бир ёнда оташин чақириқларга тўла шеърят, иккинчи ёнда эса дунёнинг ўткинчи ҳою ҳавасидан гўёки қўлини ювиб қўлтиғига урган ҳамда ирфоний маърифатга интилган шеърят пайдо бўлди»¹.

Рус адабиётшуноси Б.Мейлах «Пушкин ва Жуковский» деган мавзунинг жуда долзарблиги хусусида баҳс юритиб, бу мавзу фақат Пушкин ижодий эволюциясида Жуковскийнинг ролини ўрганиш жиҳатидан эмас, балки умуман шеърят йўли ва ижод тақдирини аниқлашда ҳам муҳим аҳамият касб этишини таъкидлаб ўтади². Албатта, Навоий, Бобур ёки Машрабнинг тасаввуфга қараши билан Абдулла Ориповнинг тасаввуфга муносабати бир-биридан фарқланади. Шунга қарамасдан, Абдулла Орипов ижодиётида ҳаётнинг мураккаб муаммолари, хусусан, инсон қалби ва руҳий оламида пинҳон ётган илоҳий ҳис-туйғуларни акс эттиришда тасаввуфий шеърят тажрибаларига таяниш майллари ҳам мавжуд эканлигини эътироф қилиш зарур бўлади. Бироқ шўро замонида бунинг тамомила тескариси бўлган эди. Шунинг учун шоир кейинроқ босилган адабий суҳбатларидан бирида, «Вақтида мени сўфизмда айблаганларнинг ўзи бугун сўфийлик қилиб юришибди...»³, — деган эди. Ҳолбуки, Абдулла Ориповни сўфийликнинг зоҳирий томонлари қизиқтирмаган, уни асосий моҳият ўзига ром этган.

Бу нарса шоирнинг қуйидаги фикрларидан ҳам осон

¹ Улуғбек Ҳамдам. Янгилаш эҳтиёжи. — Тошкент: Фан, 2007. — 82 б.

² Мейлах Б. Талисман. Книга о Пушкине. — М.: Современник, 1984. — С. 72.

³ Орипов А. Танланган асарлар. 4-жилд. — 143 б.

англашилади: «Машраб, Насимийларни «Мен-худоман» деганлари учун осишган, териларини шилишган. Улар албатта илоҳ эмасдилар. Хўш, у ҳолда улар бу гапни нега айтдилар? Нега бу гапни айнан тушуниб, соҳиб забонларни қатл қилганлар? Хўш, Машрабнинг ўзи билмасмиди ўзининг Оллоҳ эмаслигини? Аксинча, Машраб: Оллоҳ менинг қалбимда, деган чуқур фалсафани айтган. Катта тасаввуф бу. Ваҳдат ул-вужуд, Ваҳдат ул-воҳид деган катта дунё-қарашдан келиб чиққан гаплар бу»¹.

Ана шу «катта дунёқарашдан келиб чиққан» «катта тасаввуф»нинг руҳи ва мағзини тўғри англай олганлиги учун ҳам Абдулла Орипов тасаввуфий адабиётга беписанд қарамаган эди. Аммо бу хусусда ҳам шўро замонида очиқ баҳс юритиб бўлмасди, албатта. Чунки, у ёки бу шоирни сўфийлик дунёсига яқинлаштириш унинг ижодини қоралаш, камситиш, яъни замонавийлик талабларидан йироқлаштириш билан қарийб баробар бўларди. Мустақиллик мафкураси эса ҳар бир ҳодисани ўз номи билан айтиш ва талқин қилишга йўл очди. Шунинг учун тасаввуф ва тасаввуф адабиёти вакиллари адабий мероси билан Абдулла Орипов шеърятти муносабати маҳсус текширилмаган бўлса-да, бу хусусда баъзи олим ва ижодкорлар ўз фикр-мулоҳазаларини илгари суришган. Масалан, Ўзбекистон Қаҳрамони, Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси Тўлепберген Қаипбергановнинг эътирофи бўйича, Абдулла Орипов «ўз ижоди билан Аҳмад Яссавий асос солган фалсафий шеърятимизга қайта жон ато этгандир»². Шунингдек, унинг ҳукмига кўра «халқона тилнинг ширадорлиги, Ўзбеккона идрокнинг теранлиги ва шарқона донишмандлик билан бир қаторда туркий сўз кўркини ҳам аён кўрсатиб турувчи» шоирнинг қуйидаги тўртлиги «чуқур фалсафий - тасаввуфий мазмун - мундарижага» эга:

Булбул ўгай эрур соғлар орасида,

Югурик сув ўгай тоғлар орасида.

Муҳаббат дардидан бемор қалбларимиз,

Ўгай бўлсак не тонг соғлар орасида.

Чиндан ҳам ушбу тўртликнинг, айниқса, кейинги икки мисрасида дарвешлик қаноатига яқин бир туйғу ўз аксини топган.

Шу ўринда бир нарсани алоҳида қайд этиш зарур деб ўйлаймиз. Профессор Н.Комилов ёзадики, «Алишер Навоийнинг фикрича, дарвешлик хислати бўлмаса, истеъдод улўф мақсадга хизмат

¹ Орипов А. Танланган асарлар. 4-жилд. – 168 б.

² Қаипберганов Т. Зар қадрини заргар билар // Аму тонги. - 1999. - 16 янв.

қилолмайди, шу учундир балки шоирлик ва дарвешлик истеъдодини мужассам этган кишидан кўпини у «Мажолис ун-нафоис» асарида келтириб махсус таъкидлаб ўтган»¹. Бизнингча, Абдулла Ориповнинг шоирлигига дастлаб кўпчиликнинг ҳайрон қолиши ва шеърларининг зўр қизиқиш билан ўқилганлигининг бир сабаби уларда дарвешона эркинлик ҳисларининг ҳам мавжудлигида эди. Дарвешлик ҳақида ёзган олимлар унинг ҳурлик, Ҳақни таниш, маърифат соҳиби бўлиш, хоксорлик, холислик каби хусусиятларини алоҳида таъкидлашган.

Абдулла Орипов бир неча шеърларида айнан дарвешона майл ва ҳиссиётларини тасвишлаб берган. Хусусан, унинг

*Бу гулшан водийда мен ҳам бир шамол,
Шамол каби келдим, шундай кетурман,*

каби мисралари бунга ёрқин далилдир. Умуман, шоирнинг олтмишинчи йилларнинг ўрталари ва етмишинчи йилларнинг бошларида ёзилган кўпчилик шеърларида ўткинчи дунёнинг майда интилиш ва ташвишларига қарши шиддатли исён мавжудки, буни қарамлик, тобелиқдан безиб, ҳурриятга интилган дарвешваш юрак эҳтироси дейиш мумкин. Абдулла Ориповнинг дарвешлик майллари тўғрисида танқидчи Иброҳим Фафуров шундай дейди: «Абдулла Орипов ўша чоғларда (олтмишинчи йилларнинг бошларини назарда тутяпман) ақлли ва хаёлчан эди. Ўзига сиғмаган, ўзини тўла англамаган, лекин мағзи билан одамларни ром қила бошлаган ақл, не ажабки, дарвешликка ундар эди. Ақл билан боғлиқ дунё доим зид. Ақл қанчалик ўткир бўлса, бу зиддиятнинг шиддати ҳам шунчалик кучли. Бизнинг ҳисобпараст дунёмиз дарвешликни ёқтирмайди. Шоир буни тушунади. Дунё дарвешликка тоқат қилолмаса, жилла қурса, дарвешлик билан чиқишар дейди. Шоир табиатнинг дарвешваш майлларидан мафкура қизғинликлари учун воз кечолмайди. Лекин, баъзан замонасозлик қилиб коммунизм ва унинг сифат ҳужжатларини улуғлаб қўяди. Лекин дарвешваш хаёлдан ҳеч қачон, ҳеч бир шароит, вазиятда воз кечмайди»². Агар шоир ўша «дарвешваш хаёлдан» воз кечганида унинг қалбида мана бундай мисралар туғилмасди:

*Дўсти ғариб,
Кел, қўлингни тут.
Юрагингда ёқай аланга.*

¹ Комилов Н. Тасаввуф. 1 китоб. — 157 б.

² Фафуров И. Дил эркинлиги. — Тошкент: Маънавият, 1998. — 130 б.

*Кел, бир зумга дунёни унут,
Кутарайин сени баландга.*

Маълумки, дарвешликнинг асосий талабларидан бири «тарки дунё»дир. Дунёни тарк қилган киши кўнгилни дунёнинг ҳамма ташвиши ва ғуссалари, қийинчиликларидан фориғ этади. Таркидунёнчиликка чорлайдиган шеърлар мутасаввиф шоирлар ижодида тез-тез учрайди. Абдулла Ориповнинг «Чорлаш» шеъри ҳам моҳият нуқтаи назаридан ўша шеърларга яқин, лекин унда эски бир ҳақиқат янгича тарзда ифодаланган. Шеърдаги «кел, бир зумга дунёни унут» деган фикр, аслида, “тарки дунё” тушунчасига тенгдир. «Дўсти ғариб» эса «нафс ила дунёга» кўнгил бермаган кишининг тимсоли. Шу ўринда «шоир нега ўқувчини дунёдан юз буришга чорламоқда?» деган савол туғилади. Бу саволга мана бу байтда жавоб бор:

Пастда қолсин нобакор хилқат,

Пастда қолсин танбал булутлар.

«Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да (1 том. -М., 1981. 505-бет) «нобакор» сўзи «хулқ-атвори, юриш-туриши, хатти-ҳаракати ёмон одам», «ярамас, ноқобил» деб изоҳланган. «Хилқат» эса вужуд, борлиқ дегани. Демак, шоир «нобакор хилқат» деганда, хулқ атвори ёмон, ярамас ва ноқобил нафсоний дунёни назарда тутган. «Танбал булутлар» эса рамзий мазмунга эга бўлиб, у танбал, лоқайд, юраги оташ ва зиёдан йироқ кимсаларга ишорат қилади. Шоир:

Юрагингда чақнасин фақат,

Ёруғ хаёл, самовий ўтлар.

деганида ҳам ўша «дўсти ғариб» қиёфасида сийрати нурли ҳур инсонга юзла-шишни орзу қилган. Чунки бундай кишининг кўнгилли ёруғ хаёл, самовий ҳиссиётлар хазинасидир. Навбатдаги сатрлардаги мазмун эса руҳни боқий, вужудни ўткинчи ва фоний деб билган дарвешларнинг орзусига тўла мос ва мувофиқдир:

Юксақларда чарх уриб айлан,

Руҳинг мангу турсин ёришиб.

Улганда ҳам вужудинг билан,

Кетмагайсан ерга қоришиб.

Фақир ва дарвешлар шон-шуҳрат, мол-дунё ҳирсидан юракни поклай билган сабр-қаноатли ва хотиржамликни қадрловчи зотлар бўлганлар. Улар шу фазилатлари билан ҳам бошқалардан ажралиб туришган. Бизнингча, «Номаълум одам» шеърининг қаҳрамони табиатан дарвеш қавмига яқин бир шахс. Ушбу шеърга И.Фафуров,

Б.Норбоев, Я.Қосимов каби тадқиқотчилар махсус тўхталиб ўтишган. Жумладан, Б.Норбоев уни «ўта реалистик асардир» деб баҳолайди. Аммо унинг асосий хулосаси: «бизни фаолиққа эмас, жим яшашга ундайди»¹ деган жумлаларда ифодаланган.

Сиртдан қараганда, бу хулосага қўшилиш жоиздек туюлади, чунки «Номаълум одам» ўз феъл-атвори, дунё воқеа-ҳодисаларига қараши билан ўзи мансуб ижтимоий муҳитдаги «фаол» кимсалардан бутунлай фарқ қилади. Бироқ унинг «жим яшаш»и ва сокинлигида ботиний, яъни маънавий-руҳий фаолиқ бор. Шунинг учун у айримлар назарида лоқайд ва сусткаш бўлиб кўринади. Ҳолбуки, унинг кўзларида «Йироқ юлдузларнинг сирли нурлари» порлайди. Унинг маърифати ва донолиги барча «майда ғалва»лар ўткинчи, «бари ноқерак» эканлигини англай билганлигидадир. Бизнинг назаримизда, мунаққид М.Қаршибоев «Номаълум одам» шеърининг асосий ғоясини, лирик қаҳрамонга хос хусусиятларни тўғри тушунган ва изоҳлаган. Биз унинг «шеър авжида сатрлар улуг мутасаввуфлар каломига бениҳоя ҳамоҳанг бўлиб кетади» деган хулосасига ҳам, «Номаълум одам» қисматига шўро тузуми» кўрсатган таъсир хусусидаги ҳукмига² ҳам қўшиламиз.

Номаълум одам бошқаларга ўхшаб ҳаёт кечириб, «шошиб ишга бориб, секин қайтса ҳам» «баъзида юраги ёнгани билан» бунга парво этмаган бўлса-да, мудом қаноат ва хокисорлик билан умрини ўтказган, эътиқодига қарши юрмаган. Шу боис «шон-шухрат талашган турфа хил ғариб», «шўрлик кимсалар» аҳволига кулиб қараган. Шунинг учун ҳар жойдан илинж ахтариб юрмаган. Энг муҳими, «Насаб, икир-чикир, мол-мулк ташвиши» уни заррача ҳам жонсарақ этолмаган. Шу боис замин унинг буюк қалби олдида бамисоли бир «тариқ»қа айланган:

Тариқдай заминнинг устида беун

Яшаб ўтди шундоқ буюк бир юрак.

Оламнинг ҳар турли майда ғалваларига қўл силтаб, ўзини кўз-кўз қилмасдан, хотиржам ва бетаъма яшай олиш дарвешликка хос хусусият эмасми? Бироқ Шўро замонларида бундай кишиларни сусткашлиқда, лоқайдликка айблайдиган кимсалар ҳар қадамда учраши мумкин эди, («Лоқайдни дўппосла деса эҳтимол, унга ёпишарди ноқаснинг бари») лекин уларни қадрлайдиган ва англайдиганлар топилиши дарғумон эди:

¹ Норбоев Б. Истиқдол ва истеъдод тарбияси. —Тошкент: Ўқитувчи, 1996. — 47 б.

² Қаршибоев М. Унганмаган тақдир талқини. — Тошкент: , 1995. — 20-23 б.

*Қайдан келганди у? Билмади кимса,
Қабрга ҳам жим-жит кириб кетди у.
Менимча, дунёнинг устидан роса
Мириқиб қаҳқаҳа уриб кетди у.*

Шу ўринда Аҳмад Яссавийнинг «Жондин кечган чин ошиқ», яъни дарвешлар ҳақида айтилган «Дунё келиб жилва қилса, боққони йўқ» деган сўзлари ёдга тушади. Абдулла Ориповнинг «Номаълум одам»и дунё макри ва ҳийлаларига алданмаганлиги учун ҳам дунёнинг устидан «мириқиб қаҳқаҳа» ура олган эди ва бу «қаҳқаҳа»нинг замирида ҳақиқатда ҳам дунёни «хўп теран» англаган ва ундан ўзича баланд кўтарилган дарвешсифат инсоннинг маънавий-руҳий куч-қуввати мужассамлашган.

Абдулла Орипов шеъриятида бир қанча диний-тасаввуфий тушунча ва ҳақиқатлар мавжудки, шоир уларни ҳам янгича поэтик усул ва образлар орқали талқин қилиб беришга эришган. Шулардан бири Узлатдир. Тасаввуф луғатларида шарҳланишича, «Узлат - фикр одамани оломоннинг фикрsizлик гавғолари, жаҳолат ва ахлоқлик ғалваларидан муҳофаза этадиган дахлсиз бир ибодатгоҳ»дир¹.

Абдулла Ориповнинг «Узлат» шеъри худди ана шундай руҳий заруриятдан туғилган. Шу боис ҳам шеър:

*Менга узлат керакдир,
Издихомдан туйганман,
Туда-тўда жойларга
Энди бормай қўйганман.
Изтиробли турмушнинг
Савдоси зўр бағоят.
Инжа, нозик руҳни у
Енгиб олди ниҳоят.-*

деган изтиробли фикрлар билан бошлаган. Шеърда «узлат истаги» ва «ёлғизлик дарди»нинг ижтимоий, ахлоқий сабаблари ҳаққоний кўрсатилган. Лирик қаҳрамоннинг, «ҳаттоки жонзотлардан безган бир дарвешсифат»га қиёсланиши ҳам ишонарли. Бироқ биз бунда ҳам узлатнинг тасаввуфий мазмунидан тубдан фарқланадиган оригинал талқинига дуч келамиз. Яъни шоир сўфийларга ўхшаб, ёлғизлик гушасидан эмас, балки халқ юрагидан нажот ва паноҳ излайди. У дунёда «неки бор бевафо, кўрган-кечирганларининг бариси бебаҳо» эканлигини тушунгани

¹ Чори И. Тасаввуф луғати // Тафаккур. – Тошкент, 1997. – 1-сон.

ҳолда, «Мен узлатни элимнинг юрагидан ахтаргум, Ўқсуқларнинг энг пинҳон тилагидан ахтаргум» дейди. Бу фикр-хулосани биз узлат ҳақида ёзган ўтмишдаги ҳеч бир шоир ижодиётида учратмадик. Демак, бунда тасаввуфий тушунча шоир ғоявий-эстетик мақсадни ифодалаш учун бир восита вазифасини бажарган.

Тавба куфрдан қайтиш, шариат тақиқлаган ишлардан кечиш, ҳақдан ташқаридаги нарсалардан воз кечиш билан бир қаторда, «ўз нуқсонларини кўра билиш, ўзининг аҳволини англаш, қабих ишлар, қабих феъл ва қабих фикрдан қайтиш, дунёнинг маънисизлиги, арзимаслигини англаб, зулму адолатсизликдан қайтишни ҳам билдиради»¹. Тавба - қилинган хато ва нуқсонли ишлардан туғиладиган пушаймонликдир. Афсус чекиш тавбанинг натижаси ҳисобланади. Абдулла Ориповнинг «Йиллар армони» шеърисида тавба руҳи ҳоким. Инсон тавба эшигига етганда, албатта, ноқислик, қусуркорлик, «Кимгадир айтилмай қолган бир раҳмат», «Кимдандир сўралмай қолган узрлар»ни ўйлаб ўзича армонга берилади.

Тасаввуфда тавбанинг босқичлари учта деб белгиланган экан. Биринчиси «дил-дилдан пушаймонлик, иккинчиси тилдаги узр ва кейингиси ёмонликлардан халос бўлиб, ёмонлар ва мунофиқлардан алоқани узмоқ»². Абдулла Орипов «Йиллар армони» шеърисида тавбани инсон юрагидаги аламларни енгиллатувчи бир маънавий қувват сифатида талқин қилади:

Инсонга тобемас замон инчунун,

Инсон юрагида аламлар қат-қат.

Фақат бир таскин бор барчаси учун,

Афсус чека билсак шу ҳам бир давлат.

Умуман, тасаввуф руҳи билан яшайдиган, шу руҳдан баҳраманд бўлган бошқа шоирларга ўхшаб Абдулла Ориповда ҳам тавба ҳиссиёти кучли. Шунга кўра ҳам унинг «Маломат тошлари», «Умр қисқа эди», «Инсон манзараси», «Қўриқхона» каби ўнлаб шеърлари тавба, исгифорга даъват мазмунида яратилган. Шоир ижодида тавба масаласига бағишланган шеърнинг мавжудлиги ҳам тасодифий эмас. «Тавба» шеъри қуйидаги сўзлар билан бошланади:

Сен гуноҳ қилдингми, бечора банда,

Сен шайтон макрига учдингми ногоҳ.

¹ Комилов Н. Тасаввуф. — Т.: Ёзувчи, 1996. 1-китоб. — 126 б.

² Ҳаққул И. Ирфон ва идрок. — Т.: Маънавият, 1998. — 111 б.

*Тинчинг қолмадими руҳ ила танда,
Энди надоматлар бўлдими ҳамроҳ.*

Тавба бир маънода афсус, ўкинч ва надоматларнинг инсонга ҳамроҳ бўлишидир. Бундай ҳолда инсон ўзича чора излаб, нажот ахтаради. Лекин, унда баъзан шоир таъкидлаганидек, «Қопқалар ёпилган, остоналар берк»ка ўхшаб туюлмоғи мумкин. Фақат ҳақиқий тавбагина одамни иккиланиш ва ожизликлардан халос қила олади. Тавба инсоннинг том маънодаги пасткашликни, нодонлокни, жаҳолатни тўла англаб етиши, унинг маънавий баркамоллик сари йўл тута бошлаганининг белсидир. У инсоннинг маънавий юксалишидаги ўзига хос босқичдир. Шоир шунинг учун ҳам ўқувчини ишонч билан тавбага ундайди:

*Йўқ, ҳали оламда мавжуддир шафқат,
Йўқ, ҳали тебранур меҳр бешиги.
Тавба қил, тавба қил, тавба қил фақат,
Сенга очиқ фақат тавба эшиги.*

Бизнинг фикримизча, Абдулла Ориповнинг дунёқараши ва шеъриятига тасаввуф кўрсатган таъсир ва ундан туғилган натижалар борасида фикр юритганда кўпроқ Руҳ ва руҳоният муаммосига алоҳида эътибор қилмоқ зарурга ўхшайди.

Шоир минг тўққиз юз етмишинчи йилда босилган шеърлар тўпламини «Руҳим» деб номлаган эди. Унда шу номдаги шеър ҳам жой олган. «Руҳим»да янги давр шеъриятида ҳали айтилмаган фикр тасвирланган, яъни шоир инсон руҳининг асл моҳияти ва сирлари тўғрисида янги бир гапини шеърхонга етказган. Абдулла Ориповнинг руҳдан баҳс юритиши ҳам, бизнинг ўйлашимизча, мумтоз адабиётимиз анъаналари ва таъсирига ҳам бевосита боғлиқ. Чунки «Руҳим» шеъри яратилган вақтларда, ҳатто ундан анча олдинги даврларда ҳам замонавий ўзбек шеъриятида руҳ ва руҳониятга бағишлаб шеър ёзиш анча хатарли эди. Бунинг асосий сабаби эса руҳнинг илоҳий ҳодиса эканлиги ва бунга диққатни қаратиш шўро мафкураси андозаларига тўғри келавермаслиги эди. Шундай шароитда ҳам Абдулла Орипов чин шеърят талабларига содиқ бўлгани ва мутафаккир бобомиз Алишер Навоий асарларини чуқур ўргангани боис «Авлодларга мактуб» шеърида:

Бир кун айтибдурки Навоий бобо:

«Доим ўзга бўлур суврат ила руҳ»,

- деб ёзган эди.

«Авлодларга мактуб» 1966 йилда яратилган. Орадан қарийб тўрт йил ўтгач, «Руҳим» шеъри дунёга келган. Гап шундаки, Навоий

таъкидлаган суврат ила руҳнинг фарқи тўғрисидаги тушунча «Руҳим» шеърининг гоъвий асосини ташкил этади. Шеърда суврат на руҳ муносабати вужуд ва руҳ шаклида талқин қилинганки, бунда ҳам Навоий фикрига заррача бўлсин қарама-қаршилик йўқ.

Ҳуш, руҳнинг ўзи нима? Руҳнинг талаби ва камоли нималардан иборат? Адабиётшунос И. Ҳаққул Сулаймон Боқирғоний шеърятига бағишланган бир мақоласида руҳ тўғрисида атрофлича мулоҳаза юритиб, жумладан, бундай дейди: «Айрим ислом олимлари руҳнинг латиф ва оташли жисмга ўхшашлигини исботлашга уринганлар. Қуръони Каримнинг йигирмадан ортиқ оятида руҳ сўзи мавжуд: «Эсланг. Парвардигорингиз фаришталарга деган эди: «Албатта, мен лойдан бир одам яратгувчидирман. Бас, қачон уни ростлаб, унга ўз руҳимдан пуфлаб киргизганимдан сўнг, унга сажда қилган ҳолда йиқилдинглар. (Сод сураси: 71-72). Демак, инсондаги руҳ-илоҳий руҳ. Шунга кўра у Руҳга бўйсунуши, руҳоний эҳтиёж ва ҳузур ичида яшамоғи шарт, чунки Руҳ инсонни фақат эзгулик, гўзаллик ва маърифатга чорлайдиган ҳақ ҳадясидир»¹. Энг муҳими эса, Шайх Азизиддин Насафий таъкидлаганидек, «руҳ такомиллаштирувчи соф бир қудратдир. У парчаланмайди, аъзоларга бўлакланмайди, уни қисм-қисм қилиб ажратиш мумкин эмас»². Абдулла Орипов руҳ ҳақида:

Сенга на буронлар кор қила олур,

Сени на йўқотиб, бор қила олур.

Сен мисли камалак-юксак ва сўлмас,

Камалакни эса парчалаб бўлмас.

деганида айнан юқорида изоҳланган моҳиятга таянган. Чунончи, Насафийнинг «Руҳ парчаланмайди, аъзоларга бўлинмайди», деган фикри ҳамда Абдулла Ориповни камалак ташбеҳи билан ифодаланган образли хулосаси деярли бир хил. Гап бунда фикрнинг ўхшашлигида эмас, албатта. Балки руҳнинг илоҳийлигига оид қарашлардан узоқлашилмаганида. Энди руҳ ва вужуд муносабати масаласига қайтсак. Нафс вужуднинг асосий хусусиятлари ва эҳтиёжларини ифодалаганлиги учун ушбу муаммо нафс ва руҳ ёки руҳ ва нафс тарзида ҳам ёритилган. Бунинг бир мисоли Сулаймон Боқирғонийнинг нафс ва руҳ мунозарасига бағишланган ҳикматидир³. Руҳ олами - ишқ, гўзаллик, нафосат,

¹ Ҳаққул И. Ирфон ва идрок. — Тошкент: Маънавият, 1998. - 41-42 б.

² Шайх Азизиддин Насафий. Зубдатул-ҳақоийк // Тафаккур. — Тошкент, 1997. - 5-сон.

³ Бу ҳикмат таҳлили ҳақида қаранг: Ҳаққул И. Ирфон ва Идрок. —Тошкент: Маънавият, 1998. - 41-43 б.

диёнат, имон ва эътиқод олами. А.Абдуқодировнинг қайд этишича, «Рух тасаввуфда ишқ ҳамдир»¹. Вужуд олами - моддий эҳтиёжлардан юзага келадиган ўткинчи талаб ва хусусиятлар олами. Шунинг учун Заҳириддин Муҳаммад Бобур бир рубойида:

*Рухим яратиб эдинг латофат бирла,
Қилдинг анга танни ҳамроҳ офат бирла.
Рухимни чу тан эвига келтирдинг пок,
Мундин бори элитма касофат бирла.*

деб ёзган эди. Лекин «тан эвига» пок киригилган руҳ қусур ва касофатлардан холи, вужуд зулмларидан озод ҳолда яшашни жуда қийин. Вужуд ва руҳ орасидаги ихтилоф ва зиддиятларнинг замини ҳам ана шунда. Умуман олганда, Абдулла Ориповнинг «Рухим» шеъри Навоийнинг «Доимо ўзга бўлур суврат ила руҳ», деган фикрининг ўзига хос шеърий исботига ўхшайди. Абдулла Орипов бу ўзгаликнинг сабабларини очишда руҳни мақтанш ва вужудни қоралаш йўлидан бормайди. Балки фано ва бақо тушунчасига таянади. Шоир дастлаб, «Вужуд деганлари асли нимадир?» деган саволни ўртага ташлайди ва саволга жавоб қайтариб: «Дайр денгизида юрган кемадир», дейди. Лекин бу «кема»нинг умри муваққат. Чунки:

Бир кун бир қояга урилгай кема...

Бас шундай экан, инсон фонийликни боқийликдан устун кўрмаслиги керак. Яъни руҳ «вужуднинг ғамини» емаслиги лозим. Зеро, руҳда «на оҳанг» ва «на овоз» бўлмагани билан, у «юксак фазолар»га парвоз айлашга қодир. Бу парвозлар эса инсонни ҳақ ва ҳақиқатга яқинлаштириб, самовий ҳислар оғушида яшашга йўл очади.

Маълумки, мустақилликдан кейин тасаввуф ва тасаввуф адабиёти масалалари анча кенг ва эркин ўрганила бошланди. Бу ҳақда бир неча китоб ва рисоалар, кўплаб мақолалар эълон қилинди. Мазкур мавзуларда қалам тебратган олимларнинг кўпи бир масала устида алоҳида тўхталиб, баъзан бир-бирини такрорловчи, баъзида бир-бирини бойитувчи мулоҳазаларни илгари суришган. Биз эътиборни жалб қилаётганимиз бу масала - Нафс масаласидир. «Нафс жисмоний борлиқ ичида, яъни вужудда мавжуд бўлган ва фаолият кўрсатувчи бир қувватдурки, у барча ёмон хулқлар ва чиркин ҳаракатларнинг манбаидир. Бунга муқобил Рух қалбнинг таъсири остида Аллоҳга етишадиган маънавий бир

¹ Абдуқодиров А. Тасаввуф истилоҳларининг қисқача изоҳли луғати. - Хўжанд, 2000. - 26 б.

куч ҳисобланади».¹

Ана шунинг учун мумтоз адабиётимизда, айниқса, унинг Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Машраб, Сўфи Оллоёр сингари буюк вакиллари Рухни улуғлаб, Нафс бандасига айланиш ёмонлик ва тубанлик тимсоли сифатида ҳар томонлама кенг талқин қилганлар. Абдулла Орипов бу шоирларнинг ижодларидан хабардор бўлган. Лекин у фақат хабардорлик билан ҳам чекланмаган. Бу даъвога мисол бўладиган бир далил Абдулла Ориповнинг «Бул ажаб хор кимсадин имдод сўрайди хорлар» сатри билан бошланадиган шеъридир. Бу шеър бир неча жиҳатдан диққатга лойиқ. Унда шундай сўзлар бор:

*Нафс ила дунёга дил берган фосиқлар сиз бу кун,
Яссавий хок пойидан айлаб солинг тумморлар.*

Бу фикрлар ёзилган олтмишинчи йилларнинг ўрталарида Аҳмад Яссавий шахси, тариқати тўғрисида ижобий гап айтиш мумкин бўлмаганидек, унинг «Девони Ҳикмат»ини ўқишга ҳам имконият йўқ эди. Демак, Яссавий ва унинг ижоди қораланиб турган бир пайтда бу улуг зотни шарафлаб, нафсга тобе бўлиш ва дунёпарастликка қарши туришни ибрат қилиб кўрсатиш албатта, Абдулла Ориповнинг Яссавий дунёқараши ва ижодиётининг моҳия-тини билишидангина эмас, шунингдек, шижоатидан ҳам далолат эди.

Иккинчидан, шоир «Нафс ила» «дунёга дил» беришни фосиқлик деб баҳолар экан, бунда нафс, айниқса, нафси аммора ҳақида тўлиқ тушунчага эғалигини кўрсатган.

Учинчидан, мазкур байт орқали шоир нафс ва нафсоний ҳаётга нисбатан муносабатини аниқ акс эттирган. Шунинг учун бундай мисоллар Абдулла Ориповнинг мумтоз шеъриятимиз ғоявий анъаналаридан чуқур илҳомланганлигини асослашга хизмат қилади.

У «Виждон» деб аталган шеърида «Магар кетар бўлса виждон бош олиб, Имон ҳам у билан бирга» кўчишини таъкидлаб, шундай дейди:

*Девлар қутулгандек Сулаймон ўлиб,
Бетизгин туйғулар ҳар ён югургай.
Қалб деган истехком посбонсиз бўлиб,
Энг аввал нафс унга ўзини ургай.*

¹ Ҳаққул И. Ирфон ва идрок. — Тошкент: Маъна

Ҳақиқатда ҳам қалб имон, эътиқод, диёнат, хусусан, Виждон аталмиш посбонларидан ажралса, Нафс қалб ҳокимига айланади. Нафс ҳукмронлик қилган қалбнинг ҳолати ва фожеалари классик шоирлар томонидан жуда кенг тарзда тасвирланган.

Аҳмад Яссавий:

*Нафс йўлиға кирган киши расво бўлур,
Йўлдан озиб, тойиб, тўзиб гумроҳ бўлур.
Ётса-турса шайтон била ҳамроҳ бўлур,
Нафсни тебгил, нафсни тебгил, эй бадкирдор,*

- дейди ва бир қанча ҳикматларида нафсга таслим бўлган кишининг хор-зорликлари, гумроҳлик ва «шайтон била ҳамроҳ»ликдаги қилмишларини кўрсатиб беради. Бунда, албатта, Аҳмад Яссавий ўз даври ва замони фикрий талаблари, одамларнинг ҳолатига биноан қалам тебратган.

Абдулла Ориповнинг «Виждон» шеърида ўз олдиға қўйган гоъвий ният ҳам тахминан Аҳмад Яссавий кўзлаган мақсадға яқин. Шунга қарамай, Абдулла Орипов шеърида кўрсатилган нафсига таслим кимсаларнинг қиёфаси ҳам, қилмишлари ҳам мутлақо бошқача. Булар «Куппа-кундуз куни киприк қоқмасдан» ёлғон сўзлайдиган «даҳо»лар, «Умрида бир шам ёқмасдан» «машъал бўлмоқликни» даъво қилувчилардир. Нафс Қалб устидан ҳукмронлик этар экан, албатта, дунёпарастлик ҳирси туғён қилади. Аҳмад Яссавий бу масалада ҳам бир ҳикматида:

*Дунёпараст ножинслардан бўйин товла,
Бўйин товлаб дарё бўлиб тоштим мано.*

- дейди. Абдулла Ориповнинг «Дунё» деб номланган шеърида Аҳмад Яссавийнинг дунёпарастлик кулфатлари тўғрисидаги тушунчалари ўзига хос тарзида мантиқий давомини топган десак хато бўлмайди. Чунки бу шеърда айнан дунёпараст кишининг образи яратилган. Шеърда айтилишича, «Бир кимса умрининг сўнггига қадар» молу дунё ва сийму зар йиққан. Уни «На дўстинг холи» ва «на қўшнисининг ўксик аҳволи» асло қизиқтирмаган.

Нега шундай бўлган? Чунки, бу кимса «Фақат нафс ортидан от» сурган. Лекин, бир кун у ажал билан юзма-юз бўлгач, уни энди «на сийму зар», «на биллур, на гавҳар» қутқара олмаслигини тушунган. Бу кимса Аҳмад Яссавийнинг «Дунё учун гам ема, Ҳақдин ўзгани дема» деган ўғитларига амал қилишни бирор марта хаёлиға ҳам келтирмаган. Эҳтимол, унинг фожеасига бош сабаб ҳам ана шудир. У бешафқат ажалға тан берар экан, азалий ҳақиқат - умрнинг елдай кечиши ва бу фоний дунё бойликларининг

барчаси ўткинчилигини тушунади. Аммо бу жуда кеч эди. Мархумни дафн этишгач, унинг «қувончи - гами уюм тупроққа» айланади. Бизнинг назаримизда, Абдулла Орипов шеър хотимасида Аҳмад Яссавийнинг «аслинг билсанг оби гил, бир кун гилга кетаро», - деган фикрларидан таъсирланган, ўз қалбида руҳида унга ҳамоҳанглик туйган ва шунга уйғун тарзда:

Уюм тупроқ бўлди қувончи - гами,

Кимдир боқиб деди: «Шунга шунчами...» деб ёзган.

Хуллас, мумтоз адабиётимизда доимий равишда бадиий талқин қилиб келинган Руҳ ва Нафс муаммоси Абдулла Орипов шеъриятидан ҳам алоҳида бир ўрин эгаллаган. Нафсни таслим қилиш, таъма, кибр, адоват, ҳасад сингари ёмон иллатлардан покланиш демак. Абдулла Орипов тўртликларидан бирида шундай дейди:

*Коинот гултожи инсондир азал,
Ундадир энг олий тафаккур амал,
Ҳатто у тубанлик ичра ҳам танҳо,
Ё фалак, ижодинг мунча мукамал.*

Инсоннинг «тубанлик ичра ҳам танҳо»лигини кўрсатидиган иллат ва чиркинликлардан бири Ҳасаддир.

Шайтон васвасасига учиб, инсон қалбини нафс ўз ботқоғига тортса, энг тубан иллатлар унинг ҳамроҳига айланади. Ҳасад барча ёмонликларнинг эшигидир. Пайгамбаримиз с.а.в.нинг куёвлари Ҳазрати Али: «Ҳасад ҳосиднинг адоватиндан, кибр ва шақоватиндан пайдо бўладурғон ахлоқий заммадур. Шунинг учун ҳосид доимо азоби руҳоний ичинда яшар. Бир кишининг саодатини кўрган замон ҳасад оташига ёнар, Ҳосидга мундин ортиқ жазо бўлурми?»¹ дея ҳасадгўй аҳволини таъриф этганлар.

Ҳасад шундай қора ва чиркин иллатки, ғийбат, бўҳтон, туҳмат, таъма каби ёмонликларининг келиб чиқиши ҳам ҳасаддандир. Шу сабабли ҳам ўтмишда яшаб ижод этган шоир ва олимларимизнинг кўпчилиги ҳасад ва ҳасадгўйликни қоралаб, бу масалада жуда кўп ибратли фикрларни олға сурганлар. Алишер Навоийнинг ушбу мавзудаги шеърлари навоийшунос И.Ҳаққул томонидан анча кенг таҳлил ва талқин этилган². Навойдан кейинги асрларда ижод қилган мумтоз адабиётимиз вакиллари ҳам ҳасад хусусида ўз сўзларини айтишган.

Абдулла Ориповнинг ҳасадга бағишланган шеърлари ўзининг

¹ Абдулло Авлоний. Туркий Гулстон ёхуд ахлоқ. - Тошкент, 1992. — 53 б.

² Қаранг: Ҳаққул И. Занжирбанд шер қошида. — Тошкент: Юлдузча, 1989.

маъно чуқурлиги ва образли ифодаси билан Навоий, Бобур ва Огаҳий каби мумтоз шеърятимизнинг атоқли намояндалари тажрибаларига бевосита боғланади, дейиш мумкин.

Абдулла Орипов ҳасад офатлари ҳақида кўп мушоҳада қилган ва кўп ёзган шоирлардан бири. Бу хусусда ундан сўралганда шундай фикрларни баён этган: «Ҳасад - умуминсоний иллат, унинг миллати, дини, мамлакати бўлмайди. Бу иллат инсонга шайтони лаъин томонидан юқтирилган. Фақат маънавияти юксак одамгина бу қора иллатни енгиб ўта олади... Чиндан ҳам, бу мавзуда мендай кўп ёзган шоир кам бўлса керак».

Абдулла Орипов ҳасаднинг зарарлари ва одамлар бошига ёғдирадиган офатларини чуқур билганлиги учунми у ҳасад ва ҳасадгўйликни қоралаб анча сатрлар битган. Шоир «Ҳасадгўй ҳақида» деган тўртлигида ёзади:

*Ўзи оддийгина,
Кам йўқ ишида.
Тонналаб кўмир бор
Лекин ичида.*

Ҳасадгўйлик билан ичиқоралик бир-бирига яқин. Бироқ шоир бу тўртликда ҳасадгўйликнинг асоси ичиқоралик эканлигини «тонналаб кўмир» ифодаси орқали ёритиб берган. Умунан, ҳасад нима ўзи? Унинг пайдо бўлишига сабаб нима? Бунга ўтмишда яшаб ижод қилган шоир ва ёзувчиларнинг кўпчилиги жавоб излашган ҳамда ўрни-ўрни билан ўзларининг фикр-мулоҳазаларини ёзиб ҳам қолдиришган. Ҳасад ҳақида гапириб, уни танқид қилиб илдизини қуритиб бўлмайди. Одам фарзанди бор экан - ҳасад бор. Нафсдан халос бўлиш қанчалик қийин бўлса, ҳасаддан қутилиш ундан ҳам қийин. Ҳасад яшар экан, душманлик ва ёмонлик ҳам яшайди. Шунинг учун ҳасад туғрисида мулоҳаза юритмасликнинг ҳам имкони йўқ. Абдулла Орипов эса бундай мулоҳазаларнинг бир якуни сифатида «Момо офтоб» шеърисида ёзади:

*Идроким борича яшадим фақат,
Фаҳм эттим дунёни баимкон, қат-қат.
Ёлғиз бир жумбоққа ақлим етмади:
Қайдан туғилади билмадим ҳасад.*

Шоир ҳасадни «қора бир бало» деб атайди. Бу «қора бало» биринчи навбатда инсондаги «энг олий ҳислар»ни емиради, бутун кучини ёмонлик, душманлик каби разил майлларнинг кучайишига сафарбар этади. Шу боис бўлса керакки, ҳақиқий

истеъдодлар кўпинча игво. ҳасад, адоват каби иллатларнинг қуршовида, улар билан курашларда товланиб, ижод чўққиси томон олга интилишган. Абдулла Ориповнинг «Шоир ва илҳом» шеърида «илоҳий илҳомнинг тонгда кўз очиши», «ажиб шуълаларга бурканиб» ерга - шоири томон келаётган пайтида игвогар ва ҳасадгўйга учраб не аҳволга тушгани рамзий ифодалар орқали тасвирланган:

*Илҳом пайдо бўлди таниш кўчада,
Ушандоқ безанган - қанотлари зар.
Аммо бу гал уни хилват гўшада
Кутиб турар эди осий Иғвогар.*

«Илҳом кўзини зарра очирмасдан» игвогар илҳомга ташланади, «шоир сендан юзини ўтирган» деб «унинг бошига қиёмат» солади. Илҳом маънос, боши ҳам бўлиб «минг шубҳада» шоир дарвозасига яқинлашади. Аммо дарвоза олдида уни ҳасадгўй кутиб олади:

*Чўлтоқ ҳассасини ўқталиб Ҳасад
Илҳомнинг бошига туширди чунон,
- Ким қўйибди сенга парвозни, номард,
Бизлар ер юзида юрсак саргардон.
Шундоқ деб илҳомнинг нозик ва майин
Қанотларин ҳасад юлиб ташлади.
Бу ҳам етмагандек, шафқат билмайин,
Илҳомнинг юзига лойлар чаплади.*

Дарвоқе, ҳасадгўйнинг асл мақсади бировнинг «юзига лойлар чаплаш», унинг истеъдод қанотларини» «юлиб ташлаш». У ҳақиқатан ҳам шафқат билмайди. Шоирнинг қатъий ҳулосасига кўра «ҳасаднинг ижобий маъноси йўқ. У доимо қора рангда ёзилган»¹.

Абдулла Орипов ҳасад билан ёнма-ён юрадиган нафснинг бошқа «фарзанд»лари бўлмиш адоват, кин, гийбат, хиёнат, таъма сингари ахлоқий иллатларни ҳам мазмун-моҳиятига мос келадиган «қора ранг»да тасвирлаб берган. Шоир бир тўртлигида:

*Ҳасад ва ёвузлик тўла дунёни
Во ажаб эринмай қирқ йил куйлабман.*

- дейди. Ҳақиқатда ҳам Абдулла Орипов бу кўҳна дунёнинг фақат яхшилик, ва гўзалликларини эмас, ёмонлик ва иллатларини ҳам барча қирралари билан кўрсатиб беришга интилган. Унинг ёзишича:

¹ Орипов А. Эҳтиёж фарзанди. - Тошкент: Ёш гвардия, 1988. - 118 б.

*Виждон кетган жойда албатта, бир кун
Илондек қўзғолур бўҳтону туҳмат.
Бу ёруғ оламда одамзод учун
Бормикин улардан ортиқроқ кулфат...*

Кулфат, «ғийбату кин, гараз бижғиб» кетишига сабаб бўлиб қолмасдан, одамларнинг одамдай яшаши, меҳр ва шафқат билан ўзаро муносабат қилишларига қаршилиқ кўрсатади. Ҳамма замоннинг ҳам ўз ифвогарлари, таъмагир, риёкор ва товламачилари бўлган. Мумтоз шеъриятимизнинг вакиллари улар ҳақида кўп ёзишган. Бизнинг замондош адибларимиз, жумладан, Абдулла Орипов ҳам бу мавзунинг янги қирраларини топиб, китобхон эътиборига ҳавола этади. Ёмон иллатлардан бўлган таъма инсонлар бошига тушадиган фалокату-азоб сабабчиларидандир. Таъма мавзуси ҳам классик адабиётимизда кенг ифодасини топган. Жумладан, Юсуф Хос Ҳожиб шундай ёзади:

*Киши умдучи бўлса бўлун,
Суюрқа ани сен, э кўрки тўлун.
Неча-ма бедуса кўнгул умдучи
Кишида или умдучи ул тучи.*

(Киши таъмагир бўлса нарсага қул бўлади. Сен унга эҳсон қил, эй чиройи ой. Агарчи таъмагир бек бўлса ҳам қулдир. Кишилар орасида тубани доим таъмагирдир).

Бойликга ўчлик, кўпроқ нарсаларга эга бўлиш ҳирси таъмага, олғирлик ва хушомадгўйликка ундайди. Меҳнат қилган ва ундан ҳақиқий маънода роҳатланган инсондан таъма ҳирси чекинади. Шунинг учун инсон фақат одатий турмуш ташвишлари-ю, майда-чуйда ҳаёт эҳтиёжлари гирдобига ботиб қолмаслиги ва катта мақсадлар сари қалбни поклаб интилмоғи лозим.

Абдулла Орипов мумтоз адабиётнинг барча илғор вакиллари қарашларини қўллаб, қаноатни таъмага қарши қўяди. Унингча, «инсон ҳар қанча саргардон бўлса» ҳам қаноатни бошига тож айлаши керак. Чунки, боболардан бизга мерос қолган бу дунё, аслида, «боболар бетаъма қурган дунёдир». Шунинг учун «кимдир таъма билан дунё» кезаркан у албатта «дунё лойига» (Машраб) ботиши аниқ.

Мамлакатимиз ўз Мустақиллигига эришгач, ўзбек халқи ҳаётида том маъноси билан ўзгариш ва янгиланиш бошланди. Ана шу даврдан эътиборан, халқимиз ўзининг ўтмиш тарихи, миллий қадриятлари, маънавият илдизлари, тили ва дини тўғрисида чуқур ва ҳар томонлама кенг фикрлашга киришди. Бу эса унинг Шўро

тузуми даврида кўп муқаддас нарса ва тушунчалардан йироқлашганлиги, диний ва ахлоқий ҳаётида кўп нарсалар бой берилганлигини рўй-рост намоён этди.

Мустақиллик инъом этган эркин фикрлаш имконияти ҳамма нарсани ўз номи билан аташга даъват этади. Бу даъват ва талабни англашда, албатта, миллатимизнинг зиёли қисми пешқадамлик қилишди. Натижада, адабиётда ҳам сифат ўсиши ва ўзгаришларга кенг йўл очилди. Ўзининг сарчашмаларидан бир қадар ажратилган ўзбек адабиётида ҳам гоёвий-бадий анъаналар қайта жонланиб, қадим йўналишларини давом эттиришга киришди. Мумтоз адабиётимиз тажрибаларидан жуда яхши маълумки, Шарқдаги бошқа адабиётлар сингари ўзбек адабиётининг тараққиёт асосларидан бирини Ислом дини ташкил этган. Ўтмишда яшаб ижод этган бизнинг ҳеч қайси ёзувчи, шоир ёки олимимиз Куръони Карим ояту калималаридан илҳомланмасдан, пайгамбар ҳадисларини ўқиб-ўрганмасдан, шариат қонун-қоидаларига ҳурмат билан қарамасдан ижод қилмаган. Филология фанлари доктори Ҳамидулла Кароматовнинг таъкидлашича, «Ҳозирча бизга маълум туркийзабон халқларнинг энг кўҳна асари - Юсуф Хос Ҳожибнинг IX асрда яратилган «Қутадғу билиг» («Саодатга йўлловчи билим») асари бўлиб, унда биз Ислом мавзулари ва Қуръоний ибораларнинг матнда кўп ва хўп қўлланилганлигидан воқиф бўламиз... Туркий халқларнинг илк адабий асари матнидаги Қуръоний мавзулар эса ўша давр туркий халқлари учун ислом рукнлари ва Қуръони Карим таъсирининг зоҳирлигидан далолат беради»¹.

Шундай фикрни Аҳмад Югнакийнинг «Ҳибат ул-ҳақойиқ», Рабғузийнинг «Қиссаси Рабғузий» асарлари тўғрисида ҳам айтиш мумкин. Аҳмад Яссавий эса очиқ-ойдин қилиб:

*Мени Ҳикматларим кони Ҳадисдир,
Киши буй элтмаса билгил ҳабисдир...
Мени Ҳикматларим фармони Субҳон,
Ўқиб билсанг ҳамма маъноий Куръон. -*

дейди.

Қуръон ва Ҳадис ўқиб, улардаги маъно ва ҳақиқатлардан илҳомланиб ижод қилиш албатта сўзнинг холислиги, илоҳийлиги, ҳаётийлиги ва ҳикматыга бойлигини таъминлайди.

Маълумки, дунёдаги деярли ҳамма динларда ҳам ахлоқ тарбияси

¹ Кароматов Ҳ. Қуръон ва ўзбек адабиёти. - Тошкент, 1997. - 67 б.

ва ахлоқий етукликка алоҳида эътибор берилган. Лекин Ислом динида гўзал ахлоқ тушунчаси янада юқори даражаларга кўтарилган. Шунинг учун Шарқ шоирлари ахлоқ ва одоб масалаларини ёритиш ёки ҳал қилишда Қуръони Карим оятлари ва Ҳадислардаги кўрсатмаларга асосланганлар. Умуман, Қуръон инсон қалби ва ахлоқидаги ҳар қандай хасталикларнинг шифоси деб қаралган.

Шўро тузуми тайиқи билан халқимиз Ислом ва тасаввуф олаmidан гарчи аста-секин узоқлаштирилган бўлса-да, аммо уни диний ва тасаввуфий адабиётдан бутунлай йироқлаштиришга эриша олинмаган эди. Бу эса чегараланган тарзда бўлса ҳамки истеъдодли ва дунёқараши кенг айрим ёзувчи ва шоирларнинг ижодида диний тушунчалар, тасаввуфий ҳис-туйғуларнинг давом этиши учун имкон берган эди. Абдулла Орипов «Кўриқхона» шеърида:

Имонни асрангиз, у доим танҳо

Ундадир мужжасам инсон матлаби.

деб чорлаганида, албатта, имонни Исломдан ажратмаган. Зеро, имонга содиқ киши Исломга ҳам содиқдирки, имонни Ислом зиёси ва маърифатидан йироқда тасаввуф қилиш мумкин эмас.

Шуни таъкидлаш лозимки, динга қарши кураш, атеистик тарғибот ишлари авж олдирилган замонларда ҳам Абдулла Орипов шеърларида руҳоний кайфият, диний моҳият ва хулосаларнинг урин олганлиги алоҳида эътиборга моликдир. Бунда шоирнинг «Бул ажаб ҳар кимсадин имдод сўрайдир хорлар», «Паҳлавон Маҳмуд мақбараси қошида», «Рухим», «Баҳор» каби шеърларини эслатиб ўтиш мақсадга мувофиқ. Абдулла Орипов айрим қаламкашларга ўхшаб даҳрийликдан бирданига Оллоҳпарастлик ва Илоҳиётчиликка ўтган шоир эмас. Ижодкор сифатида шаклланиш босқичла-ридаёқ унинг кўнгли ва идроки Ислом нури ва зиёси билан мунаввар бўлган. «Ҳаж дафтари» туркумидаги шеърларида эришилган муваффақиятнинг сир ва асосларидан бири ҳам ана шунда эди.

«Ҳаж дафтари» - шоирнинг муқаддас Ҳаж сафари таассуротларидан туғилган, диний, ахлоқий, маърифий ва дидактик моҳиятдаги туркум ҳисобланади. Бу туркумнинг юзага келиши тўғрисида шоир шундай дейди: «Маккаи мукаррамага борганимнинг дастлабки кунда Каъбатуллоҳда - Оллоҳ уйи ёнида тунни бедор ўтказиб, тиловат билан бир қаторда байтлар ёза бошладим. Мен бу ҳолатга аввалдан бир мунча тайёр бўлганим сабаб-лими сатрларим ўз-ўзидан қуйилиб келавердилар». Ҳақиқатда ҳам шоир фикран ва руҳан «аввалдан бир мунча тайёр» бўлмаганида туркумдаги шеърлар ўз-ўзидан қуюлиб келавермаслиги аниқ эди. Чунки у Ҳаж зиёрати-гача ҳам

Шоир кулса, олам кулади

Умринг фалсафий лаҳзалари

Эх, менинг ёшлигим!

Шеърый лаҳзалар

Мухлислар саволига жавоб бериш лаззати

Сен баҳорни соғинмадингми?

Ўйчан ижод онлари

Устоз-шогирд мулоқоти

«маънавиятимиз қуёшларидан бири дини Ислом» эканлигини чуқур идрок этган, Куръони Карим - айниқса, «Ҳадиси шариф - Шеърятлар шеърят» эканлигини тўлиқ англаб етган эди.

“Ҳаж дафтари”даги шеърлар шеърӣ ҳадислар деб аталган ва уларнинг барчаси у ёки бу тарзда ҳазрати пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг «суханлари билан» бевосита боғлиқдир. Ҳўш, мазкур шеърлар нега шеърӣ ҳадис дейилган? Чунки улар, биринчидан, диний моҳият ва пайғамбар каломлари таъсирида туғилиб, панд ва ибрат мазмунига эга. Иккинчидан, ушбу шеърларда Абдулла Орипов «Қирқ ҳадис», «Арбаъин» деб аталган ҳадисларнинг шеърӣ талқинларини яратиш анъанасини давом эттирган. Лекин Абдулла Ориповнинг «Ҳадис»лари классик анъаналарнинг бутунлай янги бир давр шароитида, айниқса, ўртадаги жуда катта Вақт, фалсафӣй, ижтимоӣй-сиёсий, иқтисодӣй, ахлоқӣй-маънавий, адабий-эстетик ўзгаришлар, эврилиш ва янгилашишлар «жарлиги»дан сўнг давом эттирилиши натижасида бутунлай янгича мазмун ва қиёфа касб этди¹.

Бу янгилик ва ўзига хослик, энг аввало, улардаги мазмуннинг кенг қамровлилиги, давр ва замон эҳтиёжи билан боғлиқ ижтимоӣй, сиёсий-фалсафӣй қарашларни ҳам ўзида мужассамлаштирганлиги билан изоҳланади.

Айни пайтда мазкур туркум Абдулла Орипов ижодидаги мутлақо янги бир йўналишни бошлаб берганлиги ҳам ҳақиқатдир. Бундан олдин нисбатан оддийроқ ахлоқӣй-таълимий мавзулар талқини устуворроқ ўрин тутган бўлса, эндиликда ҳадислар баҳонасида шоир миллий қадриятларнинг диний-фалсафӣй баҳосини беришга, ўзининг “овози” билан ушбу мавзуни янгича бир талқинларда тараннум этишга ҳаракат қилади.

Туркумдаги биринчи шеър Каъбатуллоҳга бағишланган. Аммо, унда Каъбатуллоҳ мадҳи эмас, балки бутунлай бошқа бир дардди ҳақиқат ёритилгандир. У шундай сатрлар билан бошланади:

*Ҳануз бири икки бўлмаган элдан,
Келдим, мадад бергил, ё Каъбатуллоҳ.
Бағри хун, толеи кулмаган элдан,
Келдим, мадад бергил, ё Каъбатуллоҳ.*

Кўриниб турибдики, шоир бунда юрт ва миллат дардини биринчи ўринга қўяётир. Бу нарса «Ҳануз бири икки бўлмаган», «Бағри хун, толеи кулмаган эл» тарзидаги ифодаларданоқ англашилади. Лирик қаҳрамон Каъбатуллоҳда туриб бир замонлар

¹ Афоқова Н. Шеър, ҳадис, ҳикмат.// Ўзбекистон адабиёти ва санъати. —1994. 3 июнь.

зеҳни ва фикрати дунёни ёритган эл ва банди бўлган улуг юртининг яқин ўтмишдаги қисматини хаёлдан ўтказди ва дейди:

*Дуч келган санамга сифиндик гоҳи,
Бизга кенг очилди Шайтон даргоҳи.
Ахир, нима эди элнинг гуноҳи,
Келдим, мадад бергил, ё Каъбатуллоҳ.
Хор бўлди Ватанда кимки илми бор,
Бировлар зар билан топди эътибор
Ҳийлагар кўнайди, кўнайди маккор.
Келдим, мадад бергил, ё Каъбатуллоҳ.*

Албатта, инсон ўз дарду ҳасратларини тукиш ёки қайғу армонларини Оллоҳга етказиш учун Каъба зиёратига бормайди. Лекин виждон ва имони бутун юрак ҳеч бир сирини Ҳақдан пинҳон ҳам тутмайди. Буни қуйидаги сатрлардан ҳам англаса бўлади:

*Қай замон одамлар бад феълин сездим,
Вафоли дўст излаб дунёни кездим.
Топмадим, топмадим, баридан бездим,
Келдим, мадад бергил, ё Каъбатуллоҳ.*

Бирини икки бўлмаган, бағри хун, толеи кулмаган эл-улуснинг бир вакили бўлиб яшаш ҳам осон кечадиган иш эмас. Чунки бундай юртда ва муҳитда кўпдан-кўп маънавий-ахлоқий муаммолар туғилиши табиийдир. Шоир ўзининг ёлғизлиги ва ёлғизланиши ҳақида сўзларкан, айна пайтда ҳар бир кишининг фикр даражаси ва савиясига қараб ҳам қўллик ва тобелик шароитидаги инсон қисмати, хусусан, ижодкор толеи хусусида ўйлашга ҳам гўё даъват қилади. Тўғри, ҳамма етук шоирлар ҳам одамзоднинг ёмон феъл-атворидан, вафоли дўст топа олмаганлигидан нолиб ўтишган. Акс ҳолда Алишер Навоий «Меҳр кўп кўргуздим, аммо меҳрибоне топмадим» деб, Бобур эса «Жонимдин ўзга жони вафодор топмадим» деб ёзмаган бўлар эди. Лекин Абдулла Ориповнинг Каъбатуллоҳга бориб илтижо қилишида жуда муҳим бир маъно яширинган. Бу маъно эса диндан ажратилган халқ аҳволига қуюниш ва унинг ҳидоят йўлига юз буришидан кейинги ҳаётига ишончдир:

*Шукрона айтурман ўзинга, ё Рабб,
Юз бурдик ҳидоят йўлига қараб.
Ҳақ деган юртимнинг бахтини сўраб
Келдим, мадад бергил, ё Каъбатуллоҳ.*

Абдулла Ориповнинг айтишича, «Пайгамбар» шеъри шоирнинг Мадина шаҳрига бориб пайгамбар мақбараларини зиёрат қилгандан

кейин ёзила бошланган. Шеърда таъкидланганидек, Муҳаммад алайҳиссалом ҳақиқатда ҳам «Башар фарзанди», «Аллоҳ расули», «Тенги йўқ инсон». Мана неча асрлардан буён мусулмон халқлари адабиётида у тенгсиз зот ҳақида асарлар яратилиб келинади. Бизнинг мумтоз адабиётимизда оллоҳга ҳамд ва пайғамбарга наът бағишлаш кўп асрлик анъана тусига кирган. Бироқ ҳеч бир шоир ёки ижодкор Пайғамбар шаънига лойиқ сўзни топдим дея қаноатланган эмас. «Шариат бинокори», «Тариқатга раҳнамо», «Ҳақиқатга муқтадо», «Ўн саккиз минг оламга сарвар бўлгон Муҳаммад» (А.Ясавий.) алайҳиссаломни таърифлаш ва мадҳ этишда ҳар бир талантили шоир ўзича йўл ахтарди ва ижодий изланади. Пайғамбар мавзуи энг юксак ва илҳомли мавзу бўлганлиги, сидқидилдан интиланлиги учун бунда, албатта, ҳар бир қаламкаш ўзининг янги гапини айта олади. «Мен Муҳаммад алайҳиссалом ҳазратларини - деган эди Абдулла Орипов, - улугъ файласуф деб биламан. У зотнинг ҳадислари эса ўлмас бадиий ташбеҳлар билан зийнатланган мукамал шеърий лавҳалардир. Уларнинг бари боболаримизни ҳам, жумладан, бизни ҳам гўзал мангиқий кучи - жозибаси билан мафтун этиб келмоқда».

Демак, ҳазрати Муҳаммад фақат Оллоҳнинг Расули сифатида эмас, мислсиз шахсият, тенги йўқ ижодий салоҳият соҳиби сифатида ҳам шоиримизни ўзига ром этган.

«Пайғамбар» шеъридаги «Сиз - Олам сарвари, Сиз - нури жаҳон», «Раҳмдил инсонсиз, бағри кенг Расул», - деган сатрлар ҳам юқоридаги даъвои исботлашга хизмат қилади. Пайғамбарларга шафқат ва мурувват кўрсатмаган дунё, албатта, оддий бандасини ҳам аямайди. Шу боис ҳаттоки пайғамбар қабрини зиёрати чоғида ҳам:

Бир ёнда имони бутунлар турар,

Бир ёнда такаббур, манманлар юрар.

Унда «Кимдир пок бўлгали ичади қасам, лекин ичи қора Шайтонга ҳамдам». Булар Ҳазрати Муҳаммадга «Уммат бўлмоқ саодат» эканлигини ўзларича англашса-да, аммо ўша саодатдан бенасиб қоладилар.

«Пайғамбар» шеъри - тавба - тазарру билан йўғрилган шеър. Унда шоир «Ранжу балолардан тўйган» бир инсон сифатида қуйидаги хулосасини баён қилади:

Ҳақ деб нина билан тоғларни қаздим,

Бандаман, рост йўлдан гоҳида оздим.

Тавбамнинг изҳори шу шеърни ёздим,

Ассалому алайка, ё Муҳаммад,

Ассалому алайка, ё Аҳмад.

Тавбага юз бурган ва Оллоҳдан тавба эшигини очилишини тилаган инсон борки, уларнинг деярли ҳаммаси нафс ва шайтон ҳақида ўйлайди. Чунки нафсни енгмасдан ва шайтонни танимасдан тавбага эришмоқ мумкин эмас. Имом Бухорийнинг «Ал жомий-ас саҳиҳ» асаридаги бир ҳикоятда Расу-лulloҳнинг «Шайтон инсон қон томирларида юради...», - деган фикрлари келтирилади¹.

Шунинг учун Шайтонга қарши курашиш ва уни енгиш, ниҳоятда қийиндир. Диний ва тасаввуфий асарларда шайтоннинг ишлари, макр ва ҳийлалари тўғрисида жуда кўп баҳс юритилган. Шу маънода Шайтонни адабиётдаги асосий тимсоллардан бири дейиш мумкин. Шайтонга хос ёмонлик ва ҳийла найранглар инсон табиати ва фаолияти орқали юзага чиқади. Шунинг учун шайтон билан курашиш инсондаги ёмонлик, ёвузлик, жоҳиллик, ҳийлакорлик, маккорликка қарши курашмоқ маъноси билан деярли тенг туради. Ҳаж сафари - шайтонни лаънатлаш ва уни тошбўрон этиш сафари ҳамдир. Шунинг учун ҳам Абдулла Орипов Шайтонга бағишланган шеърда:

*Минода Шайтонни қилдик тошбўрон,
Лаънатга кўмилди бадбахт у лаин.
Дедик, шунча юкнинг остидан Шайтон
Минг йиллар чиқолмай ётмоғи тайин.*

Ҳақиқатда ҳам «Шунча юкнинг остида Шайтон минг йиллар» давомида чиқолмай ётиши мумкинми? Шеър сўнгида шоир ушбу саволга оддий китобхон кутмаган бир жавобни топади:

*Шодумон йўл олдик Ватанга қараб,
Шайтон қолди, дея чуқурда — чоҳда.
Манзилга қайтгандик Шайтон воажаб,
Бизни кутиб олди тайёрагоҳда.*

Демак, шайтоннинг ҳунари бу - инсоннинг ҳунари. Шунинг учун ҳам инсон истаса бир-бирига «-Саллани пайтава қилиб ўратгай»,
*Агар сидқидилдан кўрсатса найранг,
Нодонни шоҳ қилиб юртни сўратгай.*

Хуллас, ҳар бир киши ўзидаги Шайтоний хусусият ва сифатларни билмагунча Шайтон қиёфасини аниқ тасаввур қила олмайди. «Шайтон» шеърда илгари сурилган бош мақсад ҳам ана шу эди.

«Ҳаж дафтари»да ўртага ташланган фикр ва туйғуларнинг бир қанчаси Абдулла Ориповнинг «Ҳикмат садолари» туркумида ҳам давом эттирилиб, янада ривожлантирилган. Буни Она, Шайтон

¹ Имом Бухорий Ал жомий-ас-саҳиҳ. 2-жилд. -Тошкент, 1997. - 382 б.

ва Каъбага бағишланган шеърлардан ҳам билиш мумкин.

«Шайтон» деб номланган иккинчи шеърда шоир гуё тайёрагоҳда дуч келган «Шайтон» ёлғиз эмаслигини исботлаб:

У гоҳо хожадур, гоҳида дастёр,

У гоҳо паридур, сочлари сумбул.

Гоҳо дўстман деб сўз бошлар секин,

Лутфи ғоят ширин тотли забони.

- дейди. Куръону Карим ва Ҳадиси Шарифларда шайтондан қутулишнинг бир қанча чоралари кўрсатиб берилган. Муҳаммад алайҳиссалом бир ҳадисларида «Мен тушларингизда кўрсаларингиз, шайтонни туш кўрмайсизлар. Чунки шайтон ҳеч қачон менинг қиёфамга кира олмас»¹ деган эканлар. Абдулла Орипов шеър хотимасида айнан шу ҳадисни асос қилиб олган:

Тушингда Расулни кўрдингми - қувон.

Демак, ибодатинг ерда қолмайди.

Расулulloҳ демиш: - Шайтон ҳеч қачон,

Менинг қиёфамга кира олмайди.

«Ҳикмат садолари» туб моҳияти билан Ҳазрати пайғамбарнинг ақл, тафаккур ва кўнгил садоларидир. Шунинг учун уларнинг деярли ҳар бирида «Расулulloҳ деди», «Расулulloҳ демиш», «Расул амр қилди», «Расулulloҳ демишқу ул дам» сингари таъкидли иборалардан фойдаланилган.

Савол ва топшириқлар

1. Тасаввуф таълимоти ҳақида нималарни биласиз?
2. «Абдулла Ориповни мутасаввуф ижодкорларга яқинлаштиришга уриниш»ни тўғри деб ўйлайсизми?
3. 80-йиллар шеърияти ҳақида ёзган Улугбек Ҳамдам фикрларига қандай муносабатдасиз?
4. Абдулла Ориповнинг «Чорлаш» шеъри ҳақида қандай фикрдасиз? Уни таҳлил қилинг.
5. «Номаълум одам» шеърини таҳлил қилинг. «Номаълум одам» ким?
6. Руҳ ва нафс тушунчалари ҳақида нималарни билиб олдингиз?
7. Ҳасад ҳақида ёзилган шеърларга муносабат билдингиз. Улардан бир нечтасини ёд олинг ва таҳлил қилинг.
8. «Ҳаж дафтари» ва «Ҳикмат садолари» шеърий тўпламларидаги шеърларни таҳлил қилинг. Қандай мавзулар акс эттирилганини аниқланг.
9. «Абдулла Орипов — серқирра шоир» мавзусида иншо ёзинг.

¹ Имом Ал-Бухорий. Аа-жомий ас-саҳиҳ. 4-жилд. - Тошкент, 1997. - 361 6.

АБДУЛЛА ОРИПОВ ШЕЪРИЯТИДА АНЪАНАВИЙ ЛИРИК ЖАНРЛАР ВА УЛАРНИНГ МАВҚЕИ (4 соат)

Режа:

1. Абдулла Орипов тўртликлари ҳақида.
2. Ғазал жанрининг шоир ижодида тутган ўрни.
3. Абдулла Орипов шеъриятининг ўзига хос хусусиятлари.

Таянч сўзлар:

Мумтоз адабиёт, ғазал, рубоий, тўртлик. мавзу, образ, маҳорат, жанр, шакл, фалсафийлик.

Тавсия этилган адабиётлар

1. Қўшжонов М., Сувон Мели. Абдулла Орипов. – Тошкент, Маънавият, 2000.
2. Ғафуров И. Дил эркинлиги. - Тошкент: Маънавият, 1998.
3. Тўхлиев Б. «Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» асари ва туркий фольклор. -Тошкент, 1991.
4. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикasi. -Т.: Фан, 1974.
5. Каримов Н. XX аср манзаралари. Тошкент. Шарқ, 2009.
6. Каримов Ҳ. Истиқлол даври шеърияти. Т. : Зарқалам. 2005.

Адабиётшунос Ю.Акобировнинг эътирофи бўйича, машҳур тожик шоири Лоиқ Шералининг шеърияти икки йўналишда ривож топган. Биринчиси, бевосита мумтоз адабиётдаги ғазал, рубоий, қитъа сингари анъанавий шеърий шаклларда қалам тебратиш. Иккинчиси эса замонавий воқеа-ҳодисаларни янгича оҳанг ва поэтик образлар орқали тасвирлашдир¹. Лоиқнинг эстетик қарашларига кўра, мумтоз шеъриятдаги анъанавий шакл ва тасвир воситалари ҳанузгача эскиргани йўқ - ҳамма гап улардан моҳирлик билан фойдалана билишда. Шунинг учун Лоиқ шеъриятида форс-тожик поэзиясидаги мавжуд лирик жанрларда ёзилган шеърлар кўнгилликни ташкил этади ва улар ҳақиқатда ҳам янгиллиги билан диққатга молиқдир².

Айтиш жоизки, А.Ориповнинг анъанавий жанрларда ёзилган шеърлари Лоиқ Шералига ўхшаш шоирларга қиёсан олганда кўпчиликни ташкил қилмайди. Аммо у яратган ғазал ва тўртликларнинг ғоявий-бадиий даражаси Шарқ шеърияти анъаналарига содиқ бўлган ҳар қайси шоирникидан қолишади, деб ҳам бўлмайди.

¹ Акобиров Ю. Анъанаҳои шеъри тожик // Садои Шарқ. - 1984. - 7-сон.

² Қарант: Куняев С. Поиск имени своего // Памир. - М., 1983. - № 4; Орагвелидзе Г.В. объективе поэзи: Лоик Шерали // Памир. - М., 1983. - № 6.

Шарқ шеърляти тарихидан яхши аёнки, бадий ижодда мазмунга нисбатан шакл турғунлик хусусиятларига эга. Шунинг учун бир неча даврлар ёки замонларда яшаб ижод этган шоирлар айнаи бир шеърый жанрга қайта-қайта мурожаат этганлар. Бунда улар танлаган мавзу, образ ва маҳорат усулларига ўзгаришлар, янгиланишлар кўзга ташланса-да, жанр талаби ва қонуниятларида барқарорлик ҳокимлик қилганлигини илғаш қийин эмас. Масалан, рубойий жанрини олайлик. Рубойий шарқ шеърлятидаги энг машҳур жанрлардан ҳисобланади. Унда Умар Хайём, Жалолиддин Румий, Алишер Навоий, Бобур, Мирзо Бедил каби ўнлаб улуг санъаткорлар қалам тебратиб, жуда катта ижодий ютуқларга эришганлар. Рубойий жанрининг ўзига хос қатъий талаб ва имкониятлари бўлган. Шунинг учун ҳар бир шоир, энг аввало, рубойийнинг маҳсус вазнда ёзилиши, унда ҳар бир сўз ва образ чуқур ўйланган ҳамда тасвирда ниҳоятда ихчамликка риоя қилиниши шарт, деб билган¹.

XX аср ўзбек шеърлятида рубойийнинг қонун-қоидаларига (ҳам вазн, ҳам маъно, ҳам қофия жиҳатидан) тўлиқ жавоб берадиган шеърлар кам ёзилган. Лекин, рубойийни эслатувчи ёки рубоййга хос ихчамлик, мазмундорлик, фалсафийлик ва образлиликни ўзида акс эттирган тўртликлар ёзилди. Бу ўринда Мақсуд Шайхзода, Ҳабибий, Рамз Бобожон, Толиб Йўлдош каби шоирларнинг шеърларини эсга олиш мумкин. Аммо очигини эътироф этиб тўғри баҳо берганда анъанадан руҳланиш ва унинг маълум томонларини ривожлантириш Абдулла Орипов тўртликларида ёрқинроқ намоён бўлди. Мунаққид И.Ғафуров Абдулла Орипов тўртликларидан «Румий, Паҳлавон Маҳмуд, Хайём нафаси» сезилиб туришини таъкидлаган².

Абдулла Орипов улардан бирида, жумладан, шундай дейди:

*Юлдузлар мисоли кулганда руҳим,
Бўронли ҳисларга тўлганда руҳим,
Баъзан шеър устида сўлганда руҳим,
Паҳлавон Маҳмуддан сўрадим мадад.*

Бу эътирофни буюк рубоййнавис Паҳлавон Маҳмуд ижодиётидан тиланган мадад сифатидагина эмас, шоирнинг ижодий таъсир ҳақидаги шахсий эътирофи сифатида ҳам қабул

¹ Қаранг: Ҳайитметов А. Навоий лирикаси. —Тошкент: Фан, 1961; Юнусов М. Барҳаёт анъаналар. —Тошкент: Фан, 1968; Орзибеков М. Лирикада кичик жанрлар. — Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1976; Ҳаққулов И. Ўзбек адабиётида рубойий. — Тошкент, 1981.

² Ғафуров И. Дил эркинлиги. — Тошкент: Маънавият, 1998. — 126 б.

қилиш мумкин. Чунки Абдулла Орипов Паҳлавон Маҳмуднинг жувонмардлик ғоялари билан суғорилган рубойларини чуқур мутолаа қилмасдан, бундай фикрларни айтиши мумкин эмас эди. Адабиётшунос И.Ҳаққул шоирнинг «Коинот гултожи инсондир азал...» сатри билан бошланадиган тўртлигини таҳлил этиб, «...Бундай шеърларда классик рубойларга хос фалсафий бўёқдорлик, оҳанглардаги улуғворлик, мушоҳада ва ҳаёл кенглиги, янги бир ранг, янгича фикрий қиёсларда акс эттирилгандир»¹, дейди.

Ҳақиқатда ҳам, шоирнинг аксарият тўртликлари ана шундай фазилатлари билан шеърхон диққатини ўзига жалб этар экан, айна пайтда улар инсон тақдири, ҳаёт зиддиятлари, одамларнинг ўзаро муносабатлари, ўткинчи ва боқий ҳақиқатлар тўғрисида кенг мушоҳада юритишга чорлайди.

Маълумки, инсон учун энг қимматли нарса бу Вақтдир. Халқимизнинг «Вақтинг кетди-нақдинг кетди» деган мақоли бежиз тўқилмаган. Вақтни ғанимат билган, вақтни фойдали ишларга сарфлаган киши, албатта, ўзини ғам ва пушаймонликдан ҳимоя қилган бўлади. Абдулла Орипов тўртликларидан бирида ушбу ҳақиқат ўзининг янгича ва оригинал ифодасига эришган:

Қаҳ-қаҳ урар бўлсам, виждонимдан ман,

Меҳнатим эвазин сўраб олурман.

Бенаф ўтган дамлар, мен сизнинг учун,

Ҳайҳот, қабримга ҳам йиғлаб борурман.

Охирги сатр ўқувчини ҳушёрликка ундаши билан ажралиб туради. Мумтоз шеъриятимиздаги рубойларда ташбеҳ, тазод, талмеҳ билан бир қаторда яна кўплаб шеър санъатларининг қўлланиши кузатилади. Улар орасида ирсол-ул масал санъати ҳам тез-тез кўзга ташланади.

Абдулла Ориповнинг қатор тўртликларида ҳам фикр ва туйғу ифодасида шу санъат жуда моҳирлик билан тадбиқ этилганлигини кўриш мумкин. Масалан, қуйидаги тўртликда шоир ёзади:

Дейдилар, ит ҳурар-ўтади карвон,

Ранжу балоларда ёнмасин жонинг,

Лекин алам қилар бир умр гирён,

Итлар орасидан ўтса карвонинг.

Бунда фикр ирсол-ул масал санъати билан бошланган ва айна пайтда шоир кейинги сатрлардаги фикрлар баёнида ҳам «ит ҳурар

¹ Ҳаққул И. Бадиий суз шукуҳи. — Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1987. — 183 б.

- карвон ўтар» мақолига асосланади. Лекин, охирги икки сатрдаги гап «ит ҳуриб - карвон ўтиш» ҳодисаси шеърхонга фожеона бир тарздаги оҳанг билан етказилади.

Мазкур фикрни Абдулла Ориповнинг «Гадонинг душмани - гадо бўлади» деган халқ мақоли заминиде яратилган мана бу тўртлиги ҳақида ҳам айтиш жоиздир:

*Тингла, бу абадий садо бўлади,
Гадонинг душмани гадо бўлади.
Иккови бир-бирин егунича то,
Ўртада бу дунё адо бўлади.*

Шоир бу фикрларни бошқа бир тўртлигида ривожлантириб, ёзади:

*Ҳозир гадолар ҳам ғоят мукамал,
Ишни дипломатик йўлдан бошлайди.
Эгасидан у - бу сўрашдан аввал,
Итига, албатта, суяк ташлайди.*

Бу тўртлик учун «эгасини сийлаган, итига суяк ташлар» мақоли асос бўлиб хизмат қилган. Бунда кимки бировни қадрласа, унга яқин бўлганларни ҳам эътиборсиз қолдирмайди деган мазмун яширинган. Шоир баъзи тўртликларида анъанавий тимсолларга мурожаат қилади. Абдулла Ориповнинг бир тўртлиги:

*Офтоб ботиб кетди эгилди бошим,
Юлдуздек сочилди кўзимда ёшим.*

деб бошланади. Юзаки қаралганда, бу фикрда янгилик йўққа ўхшайди. Чунки Навоийнинг машҳур «Оразин ёпқоч кўзимдин, сочилур ҳар лаҳза ёш, Бўйлаким, пайдо бўлур юлдуз ниҳон бўлғоч кўёш» байтида ҳам шунга ўхшаш мазмун ифодаланган. Аммо тўртликнинг кейинги икки мисрасидаги фикрни поэтик кашфиёт дейиш мумкин:

*Ҳажрингда бағримни ерга берурман,
Тун бир лаҳад бўлса, ой қабр тошим.*

Туннинг «лаҳад»га, ойни эса «қабр тоши»га ўхшатилиши ҳам мутлақо янги ташбеҳдир.

Маълумки, туркий тилдаги мазмуна чучур, шаклан мукамал ғазаллар Атоий, Саккокий, Гадоий, Лутфий каби шоирларимиз қаламига мансубдир. Айниқса, Алишер Навоийнинг ғазал таракқиётидаги хизматлари беқиёс. Навоийдан кейин яшаб ижод этган Бобур, Машраб, Оғаҳий каби шоирларимизнинг ғазаллари

Ўзбек ғазалчилик тарихидаги бетакрор ҳодисалардандир¹.

Йигирманчи аср ўзбек шеърлятида ғазал юқори бир уринни ишғол қилмаган бўлса ҳам адабий жараёндан бутунлай четга чиқиб қолмади. Бунинг сабабларидан бири аруз йўлида ижод қилиш эҳтиёжининг мавжудлиги бўлса, иккинчиси ишқ мавзуининг ҳамма давр кишилари учун қизиқарли ва маънавий аҳамиятга моликлигидир. Етмишинчи йилларга келиб Эркин Воҳидовнинг «Ёшлик девони» мисолида ўзбек ғазалиётида ўзига хос янгиляниш содир бўлишининг бир сабаби ҳам ана шунда эди. Шунинг учун ҳам Эркин Воҳидов девоннинг дебочасида:

*Эй мунаққид, сен ғазални кўҳна деб камситмагил,
Севги ҳам Одам Атодин қолган инсон зотида².*

- дейди. Умуман, етмишинчи йиллардан шеърлятимизда ижобий маънодаги ғазалнавислик мусобақаси бошланди деса хато бўлмайди. Бу фикрнинг далили сифатида Жамол Камол ғазалларини эслатиш мумкин. Бу давр ва кейинги йилларда яратилган ғазалларни таҳлил ва талқин қилиш, албатта, бизнинг вазифамизга кирмайди. Лекин уларни эътибордан соқит қилиб, Абдулла Орипов ғазалларига баҳо бериш ҳам тўғри бўлмайди. Аввало, шунини таъкидлаш керакки, Абдулла Орипов учун ғазал жанрида изчил бир тарзда қалам тебратиш ижодий мақсадга айланмаган. Шунинг учун унинг ғазаллари бармоқ билан санарли. Мавжуд ғазаллар эса Абдулла Ориповнинг ғазалнавислик анъаналарини пухта билиши, ушбу шаклда ҳам бошқа шоирларнинг шеърлярига ўхшамайдиган, айниқса, ўзининг руҳи, оҳанги ташбеҳ ва тимсолларига эга асарлар яратишга қодирлигини кўрсатади.

А.Ориповнинг ғазаллари фақат мазмунда эмас, балки шаклий поэтик хусусиятлари билан ҳам классик жанрлар назариясининг асосий талабларига жавоб бера олади. Уларга хос бир хусусиятни алоҳида тилга олиш жоиз. Бу - уларнинг, асосан, рамал вазнида ёзилгани ҳисобланади.

Рамал мумтоз адабиётимизда туркий тилнинг вазни, туркий тилнинг табиатига ниҳоятда мувофиқ келиши илмда исботланган. Атоий, Саккокий, Лутфий, Навоий ғазалларининг катта қисми айни шу вазнда эканлиги ҳам бу даъвонинг далилидир. Абдулла Ориповнинг «Фурқат нидоси», «Кетмоқдаман», «Бул ажаб», «Бу

¹ Бу ҳақда қаранг: Хайитметов А. Навоий лирикаси. — Тошкент, 1961; Носиров О. Ўзбек адабиётида ғазал. — Тошкент, 1968; Орзибеков Р. Ўзбек адабиётида ғазал ва мусаммат. - Тошкент, 1973.

² Воҳидов Э. Ёшлик девони. - Тошкент, 1975. — 77 б.

кун», «Нома» сингари газаллари ҳам рамалда битилган.

Ваҳки ишқ саҳросида қолдим беишқ танҳо бу кун,

Чиқма Қайс оҳим билан ёнмоқда бу саҳро бу кун.

Ушбу ғазалда рамалнинг рукни-фоилотун саккиз марта қўлланилган. Фақат охирги рукнда у тўлиқ ҳолда эмас, балки мақсур ҳолатида учрайди. Шунга кўра бу вазн номи - рамали мусаммани мақсурдир.

Яхши қол эй, дилбарим дилда қадар кетмоқдаман,

Ишқ аро энди ҳолим зеру-забар кетмоқдаман¹.

матлаъли ғазал ҳам, шунингдек, «Нома», «Фурқат нидоси» каби ғазаллари ҳам шу вазнда ёзилган. Буларнинг ҳаммасида анъанавий шаклларда янги маъно, янги мазмун ифодаланишига ҳам бой имконлар беришини кўрсатиб турибди.

Энди бошқа бир мисолга мурожаат қилайлик:

Бул ажаб хор кимсадин имдод сўрайди хорлар,

Сиз бемор кўксига бош урмангиз, эй беморлар.

Бу сатрлар ҳам рамал баҳрида ёзилган, фақат у рамали мусаммани маҳзурдир. Бир қарашда содда кўринган бу вазн шоирдан анча маҳорат талаб қилганига шубҳа йўқ. Зеро, унинг парадигмаси:

- V - - - V - - - V - - - V -

- V - - - V - - - V - - - V -

бўлиб, ўқилиш оҳанги фоилотун фоилотун фоилотун фоилундир. Агар соф бўғин нуқтаи назаридан ҳисоблаб кўриладиган бўлса, у ҳар бир мисрада ўн бештадан бўғин бўлишини тақозо этади. Ваҳоланки, келтирилган мисолимизда ҳар бир мисрада ўн тўрт бўғин мавжуд. Бироқ А.Орипов арузнинг ўзига хос хусусиятларини нозик даражада ўзлаштиргани учун, алоҳида бир ундошнинг қисқа ҳижо вазифасини бажара олиш имкониятидан ўз ўрнида фойдалана олган. Шунга кўра охирги рукндаги «хорлар» ва «морлар» кўринишда икки бўғин бўлса-да, ҳижо нуқтаи назаридан уч қисмдан иборат. Демак, уларнинг ўқилиши хо-р-лар ҳамда -мо-р-лар тарзида бўлади. Худди шу ҳолда вазн ҳам ўз мукамаллигига эришади.

Шоир ёлғиз рамалда эмас, балки ҳазажда ҳам ўз маҳоратини кўрсата билган. Хуллас, А.Ориповнинг ғазалларида мумтоз анъананинг асосий хусусият ва фазилатлари тўлиғича намоён

¹ Ушбу ғазал таҳлили ҳақида қаранг: В.Қодилов. Ҳозирги замон ғазаллари поэтикасининг айрим хусусиятлари: ф.ф.н. ... автореферати. - Тошкент, 1993. - 15-16 б.

бўлган. Аммо шоир фақат шу билангина чегараланиб қолганида, бадий кашфиёт ҳақида, анъана заминида юзага келган янги топилдиқлар ҳақида гапириб ўтириш ортиқча бўларди. Бунинг устига мавжуд адабий муҳит ва реал-тарихий шароитнинг ҳам мутлақо бошқача эканлигини унутмаслик лозим. «Ҳарф ўйин айлай десам, ўзга эрур имло бугун» мисраси воситасидаги таъкид айна шу ҳақиқатни ифодаламоқда. Бугина эмас, далил айтиш мумкинки, А.Орипов йигирманчи аср охирида арузни бармоққа яқинлаштирган ёки арузда бармоқ оҳанглирининг ҳам мужассамлашувини таъмин эта олган шоирдир. Гап шундаки, А.Орипов ғазалларининг кўпчилиги шубҳасиз арузда ёзилган бўлишига қарамай уларни бармоқ оҳанги билан ҳам ўқиш мумкин.

Юқорида келтирилган ғазални арузнинг рамали мусаммани маҳзуф вазнида ёзилганини қайд қилган эдик. Бу вазннинг рукн кўринишлари сўзларнинг чегарасига дахлдор эмаслиги ҳам маълум. Ваҳоланки, туроқларнинг сўзлар чегараси билан уйғун бўлишини тақозо этадиган бармоқ ҳам айна шу ғазалнинг бошидан охиригача тадбиқ этилиши мумкин. Унда ҳар бир мисранинг кўриниши $7+7=14$ шаклига эга бўлади. Масалан:

Бул ажаб хор кимсадин (7)

Имдод сўрайди хорлар, (7)

Сиз бемор кўксига бош (7)

Урмангиз эй беморлар. (7)

Бундай хусусият, айниқса, «Аён бўлгай» ғазалида жуда мукаммал тарзда кўзга ташланади. Бу ғазал ҳазажи мусаммани солим вазнида ёзилган:

А-гар ё-ринг хи-ро мэт-са са-бо-лар-дан а - ён бўл-гай,

У - - - У - - - У - - - У - - -

Та-кал-лу-ми ча-ман бер-ган са-до-лар-дан аён бўл-гай.

У - - - У - - - У - - - У - - -

Агар бу ғазални аруз эмас бармоқнинг талаблари билан таҳлил қиладиган бўлсак, у бу вазннинг ҳам барча талабларига тўлиғича жавоб бера олади. Кўриниб турганидай шеърий мисралар ўн олти бўғиндан ташкил топмоқда. Уларни туроқларга ажратсак, $4+4+4+4=16$ кўриниши ҳосил бўлади.

Агар ёринг / хиром этса, / $4+4=8$

Саболардан / аён бўлгай, / $4+4=8$

ёки

Агар ёринг / (4)

Хиром этса, / (4)

Саболардан / (4)

Аён бўлгай. / (4)

Профессор Б.Тухлиев «Қутадғу билиг» вазнини ўрганганда Юсуф Хос Ҳожибнинг ўрни-ўрни билан аруз ҳамда бармоқ вазнларига бир хилда уйғун бўлган мисралар ижод этганини кўрсатиб ўтган эди¹. Демак, анъана қанчалик ўзининг «темир қонунлари»га эга бўлмасин, юксак истеъдод эгалари уни «янгилаш» лозим бўлган томонларини топа олади. Бу, албатта, муҳит, дунёқараш, қизиқиш доираси ҳамда истеъдод даражаси билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

Абдулла Ориповнинг илк ғазалларидан бири:

Тўлғаниб гул очилур боғларни гулзор этгали,

Боғ сари дилдор чиқар, ошиқларин зор этгали.

деб бошланади. Бу ғазал соф ишқий мазмунга эга бўлиб, унинг лирик қаҳрамони ўтмиш шоирлар томонидан яратилган анъанавий ошиқ образидан деярли фарқ қилмайди. Лекин унда ошиқ такдирига янгича қараш ва уни жуда самимий тарзда талқин этиш майли аниқ кўзга ташланиб туради. Шоир ташхис санъатидан фойдаланиб ёзади:

Ёлбориб гуллар деди: - Кирма бу боққа эй, йигит

Бунга кирганлар кирурлар, сочини қор этгали.

Бундаги «гулларнинг» ошиққа ёлвориши, ошиқнинг «сочини қор этгали» боққа қадам қўйиши ҳам ниҳоятда табиий чиққан. Лекин шоирнинг кейин ёзилган ғазалларига нисбатан олинадиган бўлса, ушбу ғазалнинг изтироб «юки» бир мунча енгилдир.

«Ёзажакман» радифли ғазалида эса аҳвол бутунлай бошқача. У шундай сўзлар билан бошланади:

Дўстлар, демангиз, мен шеърү дoston ёзажакман.

Мен шеърү дoston ичра бир афғон ёзажакман.

Шу афғон, яъни фиғону нола ғазалнинг то охирги байтигача кучайиб боради. Аммо бу нола-ю фиғонлар маъно ва моҳият эътибори билан бир-бирига ўхшамайди. Булар нималардан иборат?

Биринчиси, лирик қаҳрамон ва бошқалар аҳволидаги зиддият:

Ҳайрона боқур бу маним аҳволима ҳар ким,

Мен эрсам ўзгалар аҳволига ҳайрон, ёзажакман.

Иккинчиси, шоир қалбининг асосий хусусияти, яъни ҳамшиша вайронлиги:

¹ Тухлиев Б. Туркий аруз // Тил ва адабиёт таълими. — Тошкент, 1998. - 3-сон. Бу ҳақда яна қаранг: Тухлиев Б. Қутадғу билиг поэтикаси масалалари. «Улмас обидалар» -Тошкент, 1989.

Шоир дилига қилма ҳавас, бут эса бағринг,

Шоир юрагин доимо вайрон ёзажакман.

Учинчиси, «доимо вайрон» юракка «ул шўхи бадхў»дан етган алам юки ва унинг натижаси:

Солди дилима қанча алам ул шўхи бадхў,

Билмамки, охир қай бири қурбон ёзажакман.

Тўртинчиси, «самовот эли» ва улар орасидан энг ёрқинини шарафлаш:

Осмон элининг турфа-туман юлдузи кўндир,

Хўбдур бариси, равшани - чўлпон ёзажакман.

Бу байт рамзий маънога эга. Шунинг учун уни ҳар ким ҳар хил мазмунда тушуниши ва талқин қилиши мумкин. «Равшани-чўлпон» бировлар учун гўзал маъшуқа бўлса, яна бировлар учун энг азиз бир инсонни эслатади. Бизнингча эса, шоир заҳматқаш ва улғу элини назарда тутган.

Бешинчиси, шеърни тушунмаслик ва гўзалликка жоҳилона муносабатдир:

Сен шеърга қўлинг чўзмагил эй, жоҳили нокас,

Бўлсангда худо номингни шайтон ёзажакман.

Олтинчиси, эл-юртнинг иқбол ва истиқболини орзу қилиш:

Бошингга агар қўнса бу кун шарпаи иқбол,

Пойингга элим бош уриб қуръон ёзажакман.

Бу байтнинг биринчи мисраси шеърят имкониятларидан моҳирона фойдаланиш билан бир қаторда шоирлик журъатини ҳам акс эттиради. Тасаввур қилинг, ҳамма халқнинг бахт-иқболи, эрк ва озодлиги ҳақида бонг уриб юрган бир замонда, «эй, элим, бошингга ҳали шарпаи иқбол ҳам қўнгани йўқ. Агар шу кун сенга насиб айласа, пойингга бош уриб, ҳатто илоҳий сўзлар битурмен» дейиш оддий иш эмас эди. Кейинги байтда эса сўз ўйини тарзида бўлса ҳамки, қуллик ва эркинликка ишора этилган.

Қулдир демангиз гарчи номи Абдулло эрурман,

Расул ҳам эмас, йўқ ҳали унвон ёзажакман.

Сиртдан қаралганда, қайд этилган маънолар мантиқан тарқоқ, бир-бирига боғланмайдиганга ўхшаб кўринади. Аслида эса, шоир уларни «ёзажакман» радифи воситасида ягона мақсад атрофида бирлаштиради.

Абдулла Ориповнинг ғазал ёзишдаги ютуқларидан баҳс юритганда, унинг ҳар бир ғазалида энг аввало, янги кайфият, руҳий ҳолат бутунлай янги ҳақиқат топишини алоҳида қайд этиш лозим. Шунингдек, Абдулла Орипов ғазалларида яна бир хусусият

мавжудки, буни ҳам муносиб баҳолаш керак. Бу хусусият эса жуда чуқур, фалсафий, ижтимоий маъноларни акс эттирувчи байтларнинг ғазал таркибидан ўрин эгаллашидир. Шоирнинг «Кетмоқдаман» деб номланган ғазали моҳият эътибори билан видолашув қўшиғига ўхшайди. Лирик қаҳрамон дунёнинг ҳамма сиру синоати тушунган, барчасининг бесамарлигини англаган ошиқ - мутафаккир қиёфасида гавдаланади:

*На ишончу на қувончу, на кўнгулдин очма гап,
Барчасидин ушбу кун йўқдур самар кетмоқдаман.*

Ғазалнинг охириги байтида бу лирик қаҳрамоннинг фикр ва мушоҳада қуввати ўз тақдирини ҳамда алоҳида инсон қисматини дунё миқёсида қандай қимматга эга эканлигини баҳолашда яна ҳам бўртиб кўринади:

*Келмагимдан дедиларки, бу йигит кони зарар,
Кетмагимдан, охир айт, борми зарар кетмоқдаман.*

Хуллас, Абдулла Орипов учун ғазал ёзиш ҳам ички руҳий ва фикрий эҳтиёждир. Шоир ғазал шаклининг имкониятларидан маҳорат билан фойдаланади. Анъанавий маъно ва тимсолларни замонавийлаштиради, замондошларининг кўнглига етиб борадиган ҳақиқатларини акс эттиради. Бизнингча, унинг «Ваҳки, ишқ саҳросида қолдим беишқ танҳо бу кун», «Бу ишқ сиррин китоб эттинг, китобинг ичра мен борман», «Агар ёринг хиром этса саболардан аён бўлғай» мисралари билан бошланадиган шеърлари ҳам ғазалнинг энг ёрқин намуналаридандир. Шоир ижодининг ушбу йўналишдаги асосий жиҳатлари юқоридагилардан иборат. Уларни яқунлаб шундай дейиш мумкин:

Ҳақиқий ижодкорлар анъана доирасида туриб ҳам кашфиётлар қилиши мумкинлигини Абдулла Орипов ижоди мисолида яна бир марта тасдиқланади. Биргина ғазал ёки рубой (тўртлик) шаклининг ўзиёқ шоир учун жуда катта синов майдони бўлганлигини кўрсатиб ўтиш мумкин. Ушбу анъанавий шакллар орқали ҳам шоир ўз замонасининг энг долзарб муаммоларини юксак бадиий шаклларда ифодалаб бера олган. Бунинг устига бу ифодаларнинг янги, оҳори тўкилмаган тарздаги кўриниши мазкур шеърини шаклларда ҳам янгича мазмун ва жаранг бағишлаган. Қисқача қилиб айтганда, ҳақиқий истеъдод учун ҳар қандай ҳолатда ҳам ўзлигини кўрсатиш, ўзининг шахсий “мен”ини намоён қилиш маҳоратнинг олий талаби, шу талабга жавоб берганлиги учун ҳам бундай асарлар ўқувчилар қалбига яқин ва ардоқли бўлиб қолаверади.

УМУМИЙ ХУЛОСАЛАР

Маълумки, йигирманчи аср ўзбек шеърлятида янги ижодий тажриба ва анъаналар вужудга келди. Абдулла Ориповнинг шоир сифатида шаклланиб, камол топишида ана шу тажриба ва анъаналарнинг роли жуда каттадир. Зеро, Чўлпон, Ойбек, У.Носир, Ғ.Ғулум, М.Шайхзода, Ҳ.Олимжон, Миртемир сингари шоирларимизнинг ижодий анъана ва маҳорат мактабидан сабоқ олган Абдулла Орипов ўзига хос поэтик олам яратди.

Абдулла Орипов халқ оғзаки ижодига хос тасвир усуллари, ғоя ва образлардан фойдаланиб янгича поэтик тафаккур намуналарини яратдики, натижада қадимий оҳангларнинг замонавий поэтик талқини воситасида замондош инсон қиёфасини, руҳиятини очишга эришди. Бу усул XX асрнинг 60-йилларидан ўзбек шеърлятида руҳият тасвирининг етакчи эстетик тамойилга айланиш жараёнини қатъийлаштирди.

Ўзбек классик адабиёти намояндалари ижоди, хусусан, Алишер Навоий асарларидан баҳрамандлик туфайли Абдулла Орипов инсон қалби, дунё, замона мураккабликларини поэтик идрок этиш тамойилларини янги босқичга кўтара олди.

Абдулла Орипов ижодида табиатдаги ҳар бир ўзгариш ё ҳодиса инсон ҳаётига, унинг тақдирига узвий боғлаб тасвирланади. Инсоннинг кўнглидаги ўзгаришлар, изтиробу қувончлар моҳияти табиат фаслларига қиёсан очиб берилади. Буларнинг барчаси инсон тақдири, орзу-умидлари билан уйғунликда поэтик тадқиқ қилинган. Табиат манзараларига фақат зоҳирий ҳодиса сифатида эмас, балки ўзи яшаб ижод этган давр, ижтимоий-сиёсий муҳит, бадий-эстетик олам талаб ва эҳтиёжларидан келиб чиқиб ёндашиш, анъанавий рамз ё тимсолларнинг янги маъноларини кашф қилишига майлу рағбат А.Орипов ижодида устуворлик касб этгандир.

Мумтоз адабиётимизнинг ўзак мағизларидан бири бўлган тасаввуф шеърлятидаги илғор анъаналар XX асрда ҳам, XXI асрда ҳам ўзига хос шакл ва шамойилларда давом этмоқда. Бунинг энг ёрқин мисоли Абдулла Орипов ижодидир.

Тасаввуфнинг таъсири деган пайтда унинг классик вариантдаги барча усуллари, барча мазмун қирраларини яхлитлигича давом этишини тушуниш бирёқдамалик бўлар эди. Бунда Абдулла Ориповнинг шахсий индивидуал услуби, поэтик олами, бадий-эстетик қарашларига асос ва уйғун жиҳатлар ҳақида гапириш ўринли бўлади.

Мамлакатимиз мустақилликка эришгач она тилимиз, тарихимиз ва динимиз эркин нафас ола бошлади. Диний мавзуларда қалам тебратишга йўл очилди. Абдулла Орипов шеъриятида янги бир саҳифа қўшилиб, шоир “Ҳаж дафтари”, “Ҳикмат садолари” туркумидаги шеърларини ўқувчиларга тақдим этди. Бу шеърлар фақат маъно-мазмунни билан эмас, ахлоқий-тарбиявий қиймати жиҳатидан ҳам диққат-эътиборга моликдир. Биз ушбу шеърларни тадқиқ қилганда масаланинг шу томонларини ҳам назардан четда қолдирмадик.

Тасаввуфнинг инсон ахлоқи, кўнгли, руҳи ва тафаккури билан кенг қизиқишини қўллаб-қувватлаши Абдулла Ориповнинг инсон ҳақидаги фикр-қарашини ва орзулари билан уйғун келган.

Абдулла Орипов ахлоқий-маърифий қарашларининг бадиий ифодасида Алишер Навоийнинг ижодий тажрибасини ўрганиш кенг имкониятларни очиб берган. Бу нарса фақат Абдулла Ориповнинг тасаввуф билан боғлиқ бадиий-эстетик қарашларининг пайдо бўлиши ва ривожланишида Алишер Навоий (бошқа мумтоз адабиёт вакиллари) асарларининг ўрни ва аҳамиятини кўрсатиш жиҳатидангина эмас, балки ўзбек шеъриятининг XX асрнинг 70-йилларидан бошлаб ҳозиргача бўлган даврдаги ривожланиш тенденцияларини белгилашга ҳам имкон беради.

Абдулла Орипов шеърларига хос бўлган фалсафий теранлик, ахлоқий-маънавий қадриятлар талқинидаги тиниқлик, олам ва одамга муносабатдаги қамров кенглиги, шунингдек тасвирдаги жозиба ва таъсирчанлик у ёки бу тарзда бевосита мумтоз шеъриятимиздаги мутасаввуф санъаткорларнинг ижодиёти билан алоқадордир.

Шоир шу руҳдаги асарларида ҳам фаол ва соғлом ҳаракат эгаси бўлган замондош образини яратишга ҳаракат қилади. Шунинг учун ҳам Абдулла Ориповнинг бир неча шеърларида тасаввуфий моҳият ва тасвир ифодаларининг таъсири равшан кўриниб туради. Совет замонида улар ҳақида салбий фикр ва муносабатлар билдирилган эди. Лекин шоирни “лоқайд ва сусткаш” инсон образини яратишда айбашлар ўзини оқлай олмаганлиги бугун тасдиғини топиб турибди. Ҳолбуки, шоир айнан ўша шеърларида инсон руҳий оламига теранроқ кириб бориш ва унинг тақдирини ҳаққоний, ўзига хос мураккабликлари билан акс эттиришга ҳаракат қилган эди.

Шоир қатор шеърларида («Узлат», «Йиллар армони», «Умр қисқа эди», «Инсон манзараси») тавба, истиффорга даъват, руҳни

поклашга ундовчи туйгуларни ифода қилган. Ҳасад, адоват, кин, ғийбат, хиёнат, таъма каби ахлоқий иллатларнинг чуқур бадиий таҳлили шу даражада жонли амалга оширилганки, булар шеърятимизнинг умуминсоний ва миллий йўналишига ҳам сезиларли таъсир кўрсатди, дейиш мумкиндир.

Мумтоз шеърятдаги лирик жанр ва тасвирий воситалардан фойдаланиш оддий бир иш эмас, албатта. Бунинг учун ҳам ўткир дид, юксак савия, энг муҳими, маҳорат зарурдир. Абдулла Ориповнинг ғазал ва тўртликларини ўқиган киши бу гапнинг тўғрилигига тўла ишонади. Шоирнинг тўртликлари вазн эътибори билан рубойининг анъанавий вазнларидан фарқланса-да, маъно чуқурлиги, тасвир ихчамлиги ва фикр-мулоҳазага кенг йўл очиши жиҳатидан улардан кам эмас. Абдулла Орипов ғазал жанрида ҳам ибратли ютуқларга эриша олган шоирдир.

Абдулла Орипов ҳатто энг анаъанавий шаклларда ҳам классик даҳолар таъсири доирасида қолиб кетмасдан, шеърда ўзининг янги сўзини айта олдики, ҳамма ижодкор ҳам бунинг уддасидан чиқишга қодир бўлавермайди.

Савол ва топшириқлар

1. Тўртлик қандай жанр ва унинг рубойидан фарқи томонларини айтинг.
2. Ўзбек шеърятда ғазал ва рубойининг ўрни ҳақида нималарни биласиз?
3. Абдулла Орипов тўртликларининг ўзига хос жиҳатлари нимада?
4. Шоир тўртликларидан ёд олинг.
5. Ҳозирги ўзбек адабиётида қайси шоирлар анъанавий ғазал жанрида ижод қилишмоқда?
6. Абдулла Ориповнинг қандай ғазалларини биласиз?
7. Шоирнинг бир ғазалини ёд олинг ва таҳлил қилинг.
8. “Ҳақиқий ижодкор анъана доирасида туриб ҳам кашфиётлар қилиши мумкин”, — деган фикрга қандай қарайсиз?

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

- Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. Тошкент. Маънавият, 2008.
- Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. - Т.: Ўзбекистон, 1999. -31 б.
- Каримов И.А. Имон ва инсон. - Т.: Фан, 1991. - 55 б.
- Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. - Т.: Ўзбекистон, 1994. - 154 б.
- Адабиёт назарияси. 2 томлик / М.Нурмухаммедов таҳрири остида. 2-том. —Т.: Фан, 1979. —445 б.
- Акрамов Б. Оламнинг бутунлиги. -Т.: Адабиёт ва санъат, 1983. — 197 б.
- Акрамов Б. «Шеърят гавҳари. -Т.: Адабиёт ва санъат, 1979. — 168 б.
- Акобиров Ю. Анъаноҳи шеъри тожик // Садои шарқ. — 1984. - № 7.
- Алишер Навоий асарлари лугати. -Т.: Адабиёт ва санъат, 1973. — 782 б.
- Атоий. Танланган асарлар. -Т.: Ўзадабийнашр, 1960. -189 б.
- Абдуллаев О. Қалбга очилган йўл. -Т.: Адабиёт ва санъат, 1986. — 256 б.
- Афоқова Н. Абдулла Орипов лирикасида бадийи санъатлар. —Бухоро: Нашриётсиз, 1994. -34 б.
- Афоқова Н. Шеър, ҳадис, ҳикмат// Ўзбекистон адабиёти ва санъати. -1994. -3 июнь.
- Афоқова Н., Ғаниев И. Шеър - ҳақиқат даракчиси// Ўзбек тили ва адабиёти. -1997. -5 сент.
- Белинский В. Танланган асарлар. —Т.: Ўзлавишр, 1975. — 509 б.
- Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. -М.: Наука, 1965. -524 с.
- Бобоев Т. Адабиётшуносликка кириш. -Т.: Ўқитувчи, 1979. — 287 б.
- Бобоев Т.Ўзбек шеър тузилиши асосларини ўрганиш. -Т.: ТДПИ, 1991. -38 б.
- Бондарев Ю. Диалог о формулах и красоте. - М.: Просвещение, 1990. - 224 с.
- Бушмин А. Наука о литературе. Проблемы Суждения. Споры. -М.: Современник, 1980. — 325 с.
- Валиев Б. Инсон ва табиат малҳи (Шоир А.Орипов шеърларида инсон ва табиат масаласи) // Адабий мерос. -1982. -№ 4 (24). -Б. 104-105.
- Воҳидов Э. Итироб. -Т.: Ўзбекистон, 1992. — 333 б.
- Воҳидов Р., Ҳошимов М. Шеърят шоир юраги. -Т.: Фан, 1987. — 72 б.
- Воҳидов Э. Ёшлик девони. — Т., 1975.
- Ёқубов О. Шоир ҳақида суз// Ўзбекистон адабиёти ва санъати. -1991. -8 март.
- Жабборов А. Ижодкорнинг адабий - танқидий қарашлари // Ўзбек тили ва адабиёти. - 1991. -№ 3. -Б. 3-6.
- Жирмунский В. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. —Л.: Наука, 1972. — 401 с.
- Жумабоева С. Шеър заковат// Ўзбекистон адабиёти ва санъати. -1985. -19 апр.
- Захриддин Муҳаммад Бобур. Асарлар. Уч жилдлик. I—Девон. -Т.: Ўқитувчи, 1987. — 304 б.
- Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. -Т.: Фан, 1974. — 168 б.
- Исҳоқов Ё. Поэтик анъана ва индивидуал услуб// Ўзбек тили ва адабиёти. -1978. -№ 1. — Б. 33-39.
- Куняев С. Поиск, имени своего // Памир. — 1983. - № 4.
- Оравелидзе Г. В объективе поэзии: Лоик Шерали // Памир. — 1983. - № 6.
- Курбанмамадов А. Эстетическая докторина суфизма. — Душанбе: Дониш, 1987. - 108 с.
- Каримов Н. Дунёда диёнат ҳали мавжуддир// Саодат. - 1991. -№ 6. -Б. 35-37.
- Каримов Н. Ҳикмат садолари // Ўзбекистон овози. -1992. -29 янв.
- Каримов Н.Ф. XX аср ўзбек адабиёти тараққиятининг ўзига хос хусусиятлари ва миллий истиқлол мафкураси: Филол. фанлари д-ри дисс. ... автореф. — Тошкент, 1993. — 49 б.
- Каримов Х. Истиқлол даври шеърляти. — Тошкент: Зарқалам, 2005.
- Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. — Тошкент: Ёзувчи, 1996. -271 б.
- Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. -Л.: Наука, 1972. — 284 б.

- Лутфий. Девон// Гул ва Навруз. —Тошкент, 1988. -Б. 152-292.
- Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. 1-китоб. -Тошкент: Ўқитувчи, 1976. — 664 б.
- Мейлах Б. Талисман. Книга о Пушкине. -М.: Современник, 1984.-317 с.
- Мамажонов С. Ранглар ва оҳанслар. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1978.-238 б.
- Мамажонов С. Теранлик. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1987. — 189 б.
- Мамажонов С. Услуг жилolari. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1972. — 219 б.
- Мамажонов С. Шеърят баҳсида. —Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1970. — 215 б.
- Мелиев С. Жонли сўз кудрати// Ёшлик. -1985. -№1.
- Мелиев С. Лирик фожелик// Ўзбек тили ва адабиёти -1991. -№3.-Б.7-11.
- Мелиев С. Тилла балиқчанинг фожиаси//Ўзбекистон адабиёти ва санъати. -1982. -№ 23. июнь.
- Мелиев С. Шеърлий сўз ва эстетик таъсир// Ўзбек тили ва адабиёти. -1982. -№ 2. — Б. 27-33.
- Мирвалиев С. Ўзбек адаблари. -Тошкент: Фан, 1993. — 246 б.
- Мирзаева С. Ўзбек реалистик адабиётида фольклор аъёнлари. — Тошкент: Истиқлол, 2005. — 190 б.
- Муносабат // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. - 1998. -24 июль.
- Мухтор А. Ёш дўстларимга. —Тошкент: Ёш гвардия, 1972. — 174 б.
- Навоий ва адабиёт таъсир масалалари. — Тошкент: Фан, 1968. —353 б.
- Навоий ва ижод сабоқлари. —Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1976. -232 б.
- Назаров Б. Абдулла Орипов ҳақида// Шарқ юлдузи. -1997. -№11. -Б. 154-162.
- Назаров Б. Севинч дардим - бари Ватаним// Шарқ юлдузи. -1997. -№11.
- Нарбоев Б. Правда жизни и лирической герой в современной Узбекской поэзии (60-70-е годы): Автореф. дис... канд. филол. наук. -Ташкент, 1978. -24 с.
- Норбоев Б. Икки шоир қаҳрамони // Шарқ юлдузи. -1982. -№ 3. -Б. 156-160.
- Норбоев Б. Истиқлол ва истеълод тарбияси. -Тошкент: Ўқитувчи, 1996. — 87 б.
- Норбоев Б. Ҳақиқат ва бадият қирралари. —Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1986. — 264 б.
- Норматов У. Талант тарбияси. —Тошкент: Ёш гвардия, 1980. — 175 б.
- Норматов У. Давр туйғуси. —Тошкент: Ўқитувчи, 1987. — 96 б.
- Норматов У. Адабиётимизнинг ярим асри. — Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1967. — 208 б.
- Норматов У. «Ёшлар ҳақида ўйлар». Тўплам. — Тошкент: Ёш гвардия, 1975. — 208 б.
- Носиров О. Ўзбек адабиётида ғазал. — Тошкент, 1968.
- Орибеков Р. Лирикада кичик жанрлар. — Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1976. —168 б.
- Орипов А. Митти юлдуз. —Тошкент: Ёш гвардия, 1965. —44 б.
- Орипов А. Кўзларим йўлингда. —Тошкент: Тошкент, 1966. — 54 б.
- Орипов А. Онажон. —Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1969. — 80 б.
- Орипов А. Рухим. — Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1971. -94 б.
- Орипов А. Хайрат. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1974. —78 б.
- Орипов А. Юртим шамоли: Шеърлар. -Тошкент: Ёш гвардия, 1976. -214 б.
- Орипов А. Юзма-юз. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1978. — 390 б.
- Орипов А. Нажот калъаси. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1981. — 278 б.
- Орипов А. Сурат ва сийрат. -Тошкент: Ёш гвардия. -1981. -151 б.
- Орипов А. Йиллар армони. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1987. -592 б.
- Орипов А. Эҳтиёж фарзанди. -Тошкент: Ёш гвардия, 1988. — 222 б.
- Орипов А. Ишонч кўприклари. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1989. - 240 б.
- Орипов А. Сен баҳорни соғинмадингми? -Тошкент: Ёзувчи, 1991. -32 б.
- Орипов А. Ўзим ҳақимда // Ёшлик. -1992. -№ 7-8. -Б. 16-35
- Ориф А. Ҳаж дафтари. —Тошкент: Шарқ, 1992. — 64 б.
- Орипов А. (Шеърлар) // Халқ сўзи. -1996. — 27 дек.
- Орипов А. Танланган асарлар. 1-том. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 2000. -431 б.
- Орипов А. Танланган асарлар. 2-том. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 2001. -492 б.
- Орипов А. Танланган асарлар. 3-том. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 2001. -382 б.

- Орипов А. Танланган асарлар. 4-том. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 2001. -381 б.
- Орипов А. Адолат кўзгуси. - Тошкент: Адолат, 2005. - Б.400.
- Орипов М. Ишқи мажозий ва ишқи ҳақиқий. Навоийнома// Сирли олам. -1993. -№ 2. -Б. 5-7.
- Осмонов М.Н. Стиль персидско-таджикской поэзии IX -X вв. -М.: Наука, 1974. - 269 с.
- Рахимджанов Н. Тенденции развития современной узбекской поэзии (70-80-е годы): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. -Ташкент, 1989. -21 с.
- Раҳимжонов Н. Давр ва ўзбек лирикаси. -Тошкент: Фан, 1979. - 190 б.
- Раҳимжонов Н. Инсон қалби жараёнлари // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. -1991. -3 май.
- Раҳимжонов Н. Шоир ва давр. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1983. - 184 б.
- Раҳимжонов Н. Диний-ахлоқий ғояларнинг бадиий талқинлари// Ўзбек тили ва адабиёти. - Тошкент, 2002. - 5-сон. - Б. 7-11.
- Раҳимжонов Н. Мустақиллик даври шеърятининг етакчи хусусиятлари // Ўзбек тили ва адабиёти. -2001. - 3-сон. - Б. 9-16.
- Раҳимова К. // Ўзбек тили ва адабиёти. -1985. -№ 1. -Б. 65-68.
- Раҳмонова М. Абдулла Ориповнинг «Аёл» шеъри ҳақида// Ўзбек тили ва адабиёти. - 1997. -№ 4. -Б. 51-52.
- Рустамов А. Навоийнинг бадиий маҳорати. -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1979. - 214 б.
- Рустамов А. Сўз хусусида сўз. -Т.: Ёш гвардия, 1987. - 156 б.
- Саримсоқов Б. Лирикада бадиий тафсил//Ўзбек тили ва адабиёти. -1992. -№ 5-6. -Б. 10-16.
- Саримсоқов Б. Қофия ва шеър системаси ҳақида// Ўзбек тили ва адабиёти. -1975. -№ 6. - Б. 36-41.
- Стеблева И.В. Семантика газелей Бабур. -М.: Наука, 1982. - С. 328.
- Султон И. Адабиёт назарияси. -Тошкент: Ўқитувчи, 1980. -392 б.
- Султон И. Талантнинг бирлаштирувчи қудрати // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. - 1991. -29 март.
- Тимофеев Л. Основы теории литературы. -М.: Просвещение, 1966. -478 с.
- Толстой Л.Н. О литературе. -М.: Просвещение, 1976. -764 с.
- Тоғаев О. Маъно - ранг туйғу // Шарқ юлдузи. -1977. -№ 4. -Б. 196-200.
- Тулаков И. Ҳозирги ўзбек лирикасида давр ва қаҳрамон талқини: Филол. фанлари д-ри ... дисс. автореф. -Тошкент, 1994. -59 б.
- Тулаков И. Давр, лирик қаҳрамон ва бадиият қирралари // Ўзбек тили ва адабиёти. -1993. -№ 5-6. -Б. 13-18.
- Тўйчиев У. Ўзбек поэзиясида аруз системаси. -Тошкент: Фан, 1985. -376 б.
- Тўйчиев У. Ўзбек совет поэзиясида бармоқ системаси. -Тошкент: Фан, 1966. - 180 б.
- Тўхтлев Б. Истиора ва унинг «Қутаду билиг»даги роли// Адабий Мерос. - Тошкент, 1982. -Т. 1, № 21. -Б. 65-68.
- Тўхтлев Б. «Осуф Хос Ҳожибнинг «Қутаду билиг» асари ва туркий фольклор. -Тошкент, 1991. -322 б.
- Улугбек Ҳамдам. Янгиланиш эҳтиёжи. - Тошкент: Фан, 2007. - 196 б.
- Фармонова М. Ҳозирги ўзбек шеърятда табиатни поэтик талқин қилиш усуллари// Адабий мерос. - Т., 1991. - №2. -Б.56-57.
- Фармонова М.М. Концепция природы и человека в узбекской лирике 80-х годов: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. -Ташкент, 1992. -25 с.
- Фитрат. Адабиёт қондалари. - Т.: Ўқитувчи, 1995. - 109 б.
- Ҳолиёров М. Бадиий портрет // Ўзбек тили ва адабиёти. - 1991. - №3. - Б. 11-13.
- Ҳолиёров М. Бадиийлик асосий мезон // Ўзбек тили ва адабиёти. - 1993. - №1. - Б. 57-61.
- Худойберганов Н. Ҳақиқат ёлдулари: Ўйлар, кузатишлар, баҳслар (Адабий асарлар ҳақида). -Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1985. -309 б.
- Худойберганов Н. Тугёнлар уммониди // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. - 1997. - 15 авг.
- Худойберганов Н. Эҳтирос тўлқинлари. - Тошкент: Бадиий адабиёт, 1970. - 328 б..

- Чўлпон. Адабиёт надир? - Тошкент: Чўлпон, 1994. — 240 б.
- Чўлпон. Яна олдим созимни. - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1991. — 573 б.
- Шаропов А. Оламлар ичра оламлар. - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1978. — 224 б.
- Шарафиддинов О. Оқ йўл, Абдуллажон // Шарқ юлдузи. - 1964. - №5. - Б. 106.
- Шарафиддинов О. Гузаллик излаб. Адабий-танқидий мақолалар. — Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1985. — 223 б.
- Шарафиддинов О. Талант - халқ мулки. — Тошкент: Ёш гвардия, 1979. — 181 б.
- Шарафиддинов О. Шерият ва танқидчи // Гулистон. - 1974. - № 3.
- Шарафиддинов О. Шерият парвози юксакроқ бўлсин // Шарқ юлдузи. - 1977. - №4. - Б. 182-189.
- Шарафиддинов О. Ҳаёт билан ҳамнафас: (Адабий мақолалар). Тошкент: Ёш гвардия, 1983. — 216 б.
- Шоир пигоҳи. (А.Орипов ижоди ҳақида)// Совет Ўзбекистонни. - 1991. — 26 март.
- Шарофиддинов О. Ҳақиқатда садоқат. —Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1989. — 416 б.
- Юнусов М. Традиция ва новаторлик. -Тошкент: Фан, 1965. -209 б.
- Қаршибоев М. Унглалмаган тақдир талқини. - Тошкент, 1995. — 30 б.
- Қосимов Я. Тилла балиқчанинг толеи // Шарқ юлдузи. - 1986. - №12. - Б. 182-184.
- Қосимов Я. Эркин ижод ва ижод эркинлиги // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. - 1996. - 30 авг.
- Қосимов Я. Ўзбек шериятида поэтик фикрнинг янгилиниш жараёни: Филол. фанлари номзоди... автореф. - Тошкент, 1994. — 23 б.
- Қосимов Я. Уйғониш саюллари. - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1991. — 142 б.
- Қодиров В.А. Ҳозирги замон газаллари поэтикасининг айрим хусусиятлари: Филол. фанлари номзоди ... автореф. -Тошкент, 1993. — 22 б.
- Кулжонова А. Замонавийлик ва бадийлик. - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1973. — 255 б.
- Кўшжонов М. «Камалакдек сержило //Йиллар армони. -Тошкент, 1984. - Б. 3-22.
- Кўлжонов М. Онажоним шерият. - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1984. — 109 б.
- Кўлжонов М., Сувои Мели. Абдулла Орипов. — Тошкент, Маънавият, 2000. - 136 б.
- Қозоқбой Йўлдош. Ёниқ сўз. — Тошкент: Янги аср авлоди, 2006.
- Фафуров И. Ям-яшил дарахт. - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1981. -158 б.
- Фафуров И. Дил эркинлиги. - Тошкент: Маънавият, 1998. —130 б.
- Фафуров И. Жозиба. - Тошкент: Ўздавнашр, 1970. — 197 б.
- Фафуров И. Шерият - курашчанлик демак. — Тошкент, 1984. — 222 б.
- Фафуров И. Ўттиз йил изҳори. —Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1987. — 400 б.
- Фафуров И. Шериятнинг декабри// Ўзбек тили ва адабиёти. - 1988.- №2. - Б. 11-16.
- Фафуров И. Ўртоқ шоир. - Тошкент: Ёш гвардия, 1975. — 112 б.
- Ҳайитметов А. Навоийнинг ижодий методи масалалари. - Тошкент: Фан, 1963. - 173 б.
- Ҳайитметов А. Навоий лирикаси. — Тошкент, 1961.
- Ҳамдамов А. Абдулла Орипов шериятида инсонийлик талқинига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. - 1998. - №2. -Б. 43-45.
- Ҳаққулов И. Абалият фарзандлари. —Тошкент: Ёш гвардия, 1990. — 192 б.
- Ҳаққулов И. Анъана ва маҳорат // Навоий ва ижод сабоқлари. - Тошкент, 1981.
- Ҳаққулов И. Занжирбанд шеър қошида. - Тошкент: Юлдузча, 1985. —224 б.
- Ҳаққулов И. Ибрат ва маҳорат мактаби // Ўзбек тили ва адабиёти. - 1983. - № 3.
- Ҳаққулов И. Ирфон ва идрок. -Тошкент: Маънавият, 1998. -159 б.
- Ҳаққулов И. Шерият - руҳий муносабат. - Т.: Адабиёт ва санъат, 1990. — 240 б.
- Ҳаққулов И. Тасаввуф ва шерият. - Т.: Адабиёт ва санъат, 1991. — 184 б.
- Ҳаққулов И. Бадий сўз шукуҳи - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1987. — 184 б.
- Ҳаққул И. Тасаввуф сабоқлари. — Бухоро: Нашриётиз, 2000. — 144 б.
- Яссавий ким эди? — Тошкент: Халқ мероси, 1994. — 81 б.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
Фалсафий-маърифий маъно ва бадиий ифода муштараклиги.....	5
Абдулла Орипов шеърятда анъанавий лирик жанрлар ва уларнинг мавқеи.....	30
Умумий хулосалар.....	40
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	43

Гулбаҳор Ашурова

АБДУЛЛА ОРИПОВНИНГ ПОЭТИК МАҲОРАТИ

(Махсус курс учун методик қўлланма)

Иккинчи китоб

Муҳаррир: *Боқижон Тўхлиев*
Бадий муҳаррир: *Бехбуд Ботилов*
Техник муҳаррир: *Нодир Раҳмонов*

Босишга рухсат этилди: 3.12.2010.
Қоғоз бичими 60x84 $\frac{1}{16}$ Ҳажми 3,0 б.т.
Адади 300 нусха
Буюртма № 23

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти

«BAYOZ» МЧЖ матбаа корхонасида чоп этилди.
100100, Тошкент ш., Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103-уй.

Гулбаҳор Ашурова Нуруллаевна

Бухоро вилояти Шофиркон туманида тугилган. Низомий номидаги ТДПУнинг филология факультетини тугатган. Аспирантурада уқиб, 2008 йилда номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди. Унинг рисола, уқув услубий қўлланмалари ва элликдан ортиқ мақолалари чоп этилган. Айни пайтда университетнинг “Ҳозирги узбек адабиёти” кафедрасида фаолият олиб бормоқда.

